

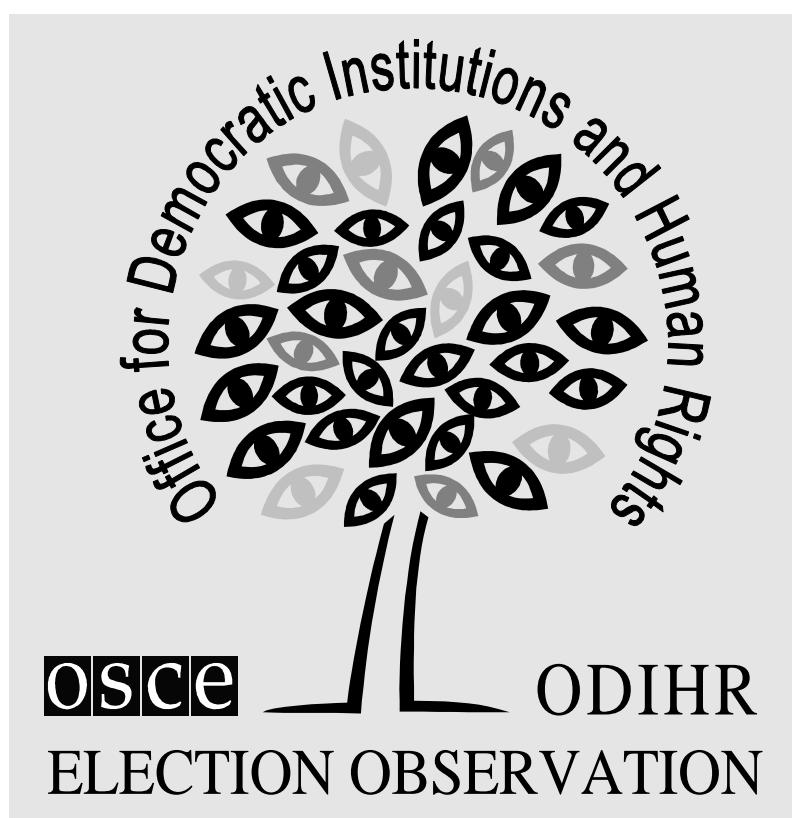

A T E T
Demokratik Təsisatlar və İnsan Hüquqları Bürosu

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

PARLAMENT SEÇKİLƏRİ
5 noyabr 2000-ci il və 7 yanvar 2001-ci il

YEKUN HESABATI

Varşava
15 yanvar 2001-ci il

Mündəricat

I.	QISA XÜLASƏ.....	1
II.	GİRİŞ VƏ MİNNƏTDARLIQ.....	3
III.	TARİXİ ARAYIŞ.....	3
IV.	QANUNVERİCİLİK	4
A.	ÜMUMİ İCMAL	4
B.	SEÇKİ SİSTEMİ	4
V.	SEÇKİQABAĞI MƏRHƏLƏ	5
A.	SEÇKİ ADMINİSTRASIYASI	5
B.	NAMİZƏDLƏR VƏ PARTİYALAR	6
1.	<i>Partiya və blokların qeydə alınması.....</i>	6
2.	<i>Birmandatlı seçki dairələri üzrə namizədlərin qeydə alınması.....</i>	6
C.	ŞİKAYƏTLƏR VƏ APELYASİYALAR	7
Ç.	SEÇİCİ QEYDİYYATI	8
1.	<i>Seçici siyahıları.....</i>	8
2.	<i>Məcburi köçkün seçicilər.....</i>	8
D.	KİV	8
1.	<i>Şərait.....</i>	8
2.	<i>KİV monitorinqi.....</i>	9
E.	SEÇKİ KAMPANIYASI	10
Ə.	KAMPANIYANIN MALİYYƏLƏŞDİRİLMƏSİ	11
F.	YERLİ MÜŞAHİDƏ	11
VI.	SEÇKİ GÜNÜ	11
A.	ÜMUMİ QIYMƏTLƏNDİRİMƏ	11
B.	SEÇİCİLƏRİN İŞTİRAKİ	12
C.	SƏSVERMƏ	13
Ç.	SƏSLƏRİN SAYILMASI	14
D.	NƏTİCƏLƏRİN CƏDVƏLLƏŞDİRİLMƏSİ	15
E.	MÜŞAHİDƏCİLƏRLƏ ƏMƏKDADAŞLIQ	15
VII.	QISMƏN TƏKRAR PARLAMENT SEÇKİLİLERİ	15
A.	NOYABRIN 5-DƏN SONRAKİ HADISƏLƏR	15
B.	SEÇKİ İLƏ BAĞLI ŞİKAYƏTLƏR VƏ APELYASİYALAR	17
1.	<i>Noyabrin 5-dən sonrakı şikayətlər.....</i>	17
2.	<i>Yanvarın 7-dən əvvəlki şikayətlər</i>	18
C.	NAMİZƏDLƏRİN QEYDƏ ALINMASI	19
Ç.	TƏKRAR SEÇKİLƏR GÜNÜ	20
1.	<i>Səsvermə</i>	20
2.	<i>Səslərin sayılması</i>	20
3.	<i>Nəticələrin cədvəlləşdirilməsi</i>	21
VIII.	TÖVSIYƏLƏR	21
ƏLAVƏ 1	NAMİZƏDLƏRİN QEYDƏ ALINMASI	24
ƏLAVƏ 2	SEÇİCİLƏRİN İŞTİRAKİ	25
ƏLAVƏ 3	ƏLAVƏ SEÇİCİ SİYAHILARI	26
ƏLAVƏ 4	5 NOYABR SƏSVERMƏSİNİN NƏTİCƏLƏRİ	27
ƏLAVƏ 5	YENİ PARLAMENTİN TƏRKİBİ	28

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

PARLAMENT SEÇKİLƏRİ 5 noyabr 2000-ci il və 7 yanvar 2001-ci il

ATƏT DTİHB-nin YEKUN HESABATI¹

I. QISA XÜLASƏ

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə (Parlamentinə) 5 noyabr 2000-ci il tarixli seçkilər ölkənin Avropa Şurasına qəbulu və onun gelecek kursu ilə bağlı məsələlərlə müşayiət olunan bir siyasi kontekstdə baş vermişdir. Bu seçkilər əvvəlki hadisələrə nisbətən, xüsusilə də hazırlıq mərhələsində və gücləndirilmiş siyasi plüralizm baxımından bir qədər irəliləyiş göstərmişdir, baxmayaraq ki, ümumi proses demokratik seçkilər üçün beynəlxalq standartlardan aşağı olmuşdur. Təəssüf ki, seçki günündə bu irəliləyişə kölgə salılmışdır – səsverməyə çoxsaylı pozuntularla xələl gəlmış və səslərin sayılması büsbütnü düzgün aparılmamışdır.

Nəticədə 11 birmandatlı seçki dairəsində nəticələr ləğv olunmuş və qismən təkrar seçkilərin 2001-ci il yanvarın 7-də keçirilməsi barədə sərəncam verilmişdir. Təkrar seçkilər, artıq əvvəller də müşahidə olunmuş bəzi problemlərin yenidən baş qaldırmasına baxmayaraq, 5 noyabr səsverməsinə nisbətən bir qədər təkmilləşmə göstərmişdir.

5 noyabr seçkiləri beynəlxalq ictimaiyyətin təklif etdiyi bir sıra tövsiyələri özündə birləşdirən təkmilləşdirilmiş qanunvericilik çərçivəsində aparılmışdır. Bununla belə, çatışmazlıqlar qalmaqdadır və hüquqi müddəalar qərəzli tərzdə tətbiq olunmuşdur.

Bu seçki prosesinin iki aspekti əvvəlki seçkilərə nisbətən irəliləyiş göstərmişdir: (1) Mərkəzi Seçki Komissiyası (MSK) Haqqında Qanun bütün səviyyələrdə çoxpartiyalı seçki komissiyalarını təmin etmiş; və (2) ilk önce bunun qarşısı alınmasına baxmayaraq, bir sıra müxalifət partiyaları vahid çoxmandatlı seçki dairəsi üzrə seçki yarışında iştirak etmək üçün qeydə alınmışlar. Bununla belə, bu təkmilləşmələrə seçki prosesində hakimiyyət orqanlarının müdaxilə və təzyiqi ilə xələl gətirilmişdir.

Ümumiyyətlə, seçki ilə bağlı mübahisələrin həlli və apelyasiyalar prosesi istər seçkiqabağı dövrə və istərsə də seçkidən sonraki mərhələdə düzgün aparılmamışdır. Əksər hallarda Mərkəzi Seçki Komissiyası (MSK) və məhkəmə orqanları şahidləri dinişməkdən və iddiaçıların təqdim etdikləri dəlilləri araşdırmaqdan imtina edərək şikayətlərə səmərəli şəkildə baxa bilməmişlər. Qanunun müddəalarının əksinə olaraq MSK özü qərar qəbul etmək əvəzinə, demək olar ki, bütün şikayətləri məhkəmələrin üstünə göndərmişdir.

Bütövlükdə müxalifət partiyaları əvvəlki seçkilərə nisbətən daha səmərəli şəkildə kampaniya apara bilmişlər. Baxmayaraq ki, bəzi siyasi partiyaların gec qeydə alınmaları onların seçkilərə hazırlıq prosesinin nizamını pozmuş və tam seçki kampaniyası aparmaq qabiliyyətinə təsir etmişdir. Seçki günündək olan seçkiqabağı kampaniya dövründə onlar bürokratik əngəllər və partiya fəallarının sıxışdırılması ilə üzləşmişlər.

Ötən seçkilərdən fərqli olaraq KİV siyasi baxışların müxtəlifliyini təmin etmiş və sərbəst efir vaxtının bölüşdürülməsi haqqında hüquqi müddəalar gözlənilmişdir. Siyasi partiyalar öz platformalarını təqdim edə bilmiş və öz fikirlərini sərbəst şəkildə ifadə edə bilmişlər. Buna

¹ Bu hesabat ingiliscə və azərbaycanca olmaqla iki variantdadır. Lakin ingiliscə variant yeganə rəsmi sənəddir.

baxmayaraq dövlət KİV-ində sərbəst efir vaxtından kənarda vəzifə başında olanların xeyrinə güclü tərəfəgirlik göstərildiyi qeydə alınmışdır.

Yerli bitəref müşahidəcilərin akkreditə olunmasını tənzimləyən yeni qanun müddəələri daha az liberal olmuş və əvvəlki təcrübəyə nisbətən geriyə atılmış addımdır.

Seçki gündündə səsvermə ümumiyyətlə sakit şəraitdə aparılmışdır. Müşahidəcilər bülletenlərin dəstə-dəstə qutulara doldurulması, seçicilərin iştirak sayı nəticələrinin manipulyasiya olunması və əvvəlcədən işaretənmiş bülletenlərin olması haqqında məlumat vermişlər. Əlavə olaraq patiyaları təmsil etmək səlahiyyəti verilmiş şəxslər tez-tez hədə-qorxu, sıxışdırma və hətta həbsə məruz qalmışlar. Səlahiyyətsiz yerli rəsmilər tez-tez prosesə nəzarət etmiş və seçicilərə təsir göstərməyə çalışmışlar. Bezi hallarda beynəlxalq müşahidəcilərin səsvermə məntəqələrində olmasının qarşısı alınmış və bəziləri seçki komissiyası ərazisindən çıxarılmışlar. Səslərin sayılması və nəticələrin toplanması prosesləri bütünlük dərəcəsindən düzgün aparılmamış və manipulyasiya edilmişdir.

Bunun nəticəsi olaraq və düzgün istiqamətdə atılmış bir addım kimi MSK və Konstitusiya Məhkəməsi ciddi qanun pozuntuları aşkar olunmuş 11 seçki dairəsi üzrə nəticələri ləğv etmiş və yalnız birmandatlı yerlər üçün təkrar seçkilər barədə qərar vermişlər. Bu nəticələri ləğv etmək qərarı gecikdirilmədən verilsə də, həmin pozuntular üçün məsuliyyət daşıyan bəzi rəsmilər vəzifələrindən azad edilsə də və onların bəziləri cinayət məcəlləsinə əsasən istintaqa cəlb olunsa da, 5 noyabr tarixli səsvermədən irəli gələn şikayətlərin əksəryyyətinə şəffaf şəkildə və Qanunun alılıyinə uyğun olaraq baxılmamışdır. Bundan əlavə, qismən təkrar seçkilər birmandatlı yerlərlə məhdudlaşdırıldığından ölkə üzrə proporsional qaydada səsvermə baxımından seçicilərin təxminən 16 faizi öz seçki hüquqlarının təmin olunmasından kənarda qalmışdır.

Seçki prosesinə tam inamın bərpa olunması və əsas müxalifət partiyalarından çoxunu təkrar seçkilərdə iştirak etməyə inandırmaq üçün görülmüş tədbirlər kifayət qədər olmamışdır. Nəticədə yalnız bir əsas müxalifət partiyası dörd namizədlə təkrar səsvermədə iştirak etmişdir.

Nəzərəçarpacaq təkmilləşmə kimi MSK təkrar seçkilər üçün namizədlərin qeydə alınması ilə bağlı şikayətlərə 5 noyabr seçkiqabağı dövrünə nisbətən daha səmərəli baxmış, qeydə alınmasından imtina olunmuş 10 namizədi bərpa etmişdir. Yerli hakimiyyət orqanları seçki komissiyalarına göstəriş vermək və təzyiq göstərməklə seçki prosesinə yenə də müdaxilə etmişlər.

Yanvarın 7-də səsvermə sakit və qayda ilə keçmişdir və 5 noyabrdan fərqli olaraq müşahidəciler ümumən öz işlərini maneəsiz apara bilmişlər. Bununla belə, müşahidəcilər yenə də bir sıra qanun pozuntuları, o cümlədən bəzi hallarda bülletenlərin dəstə-dəstə qutulara doldurulması və düzgün aparılmamış sayma və cədvəlləşmə prosesləri qeydə alınmışlar.

ATƏT/DTİHB bu seçkilərdən irəli gələn narahatlıq və tövsiyələri yoluna qoymaq cəhdii ilə Azərbaycanın hakimiyyət orqanları və sivil cəmiyyəti ilə dialoqu davam etdirməyə hazırlıdır, xüsusilə də:

Seçki administrasiyası orqanlarının işinə qeyri-qanuni müdaxilədən icra orqanlarını çəkindirmək üçün qəti tədbirlər görülməlidir. Bunun üçün məsuliyyət daşıyanlar Qanunun alılıyinə uyğun olaraq istintaqa cəlb olunmalı və müvafiq şəkildə cəzalanmalıdır.

Bütün maraqlı tərəflərə istenilən səsvermə məntəqəsindən tutmuş, bütün orta səviyyələrdən Mərkəzi Seçki Komissiyası səviyyəsinə dək nəticələri yoxlamaq imkanı vermək məqsədi ilə bütün müvafiq təfsilatı ilə və bütün səviyyələrdə bütün seçkilərin nəticələri gecikdirilmədən açıqlanmalıdır.

Hər növ seçkilər üçün MSK Haqqında Qanun da daxil olmaqla birləşdirilmiş seçki məcəlləsi yaradılmışdır. Bu, hələ də qalmaqda olan zəif cəhətlərə yenidən baxmaq və onları məcəllədə düzəltmək imkanı verərdi.

II. GİRİŞ VƏ MİNÑƏTDARLIQ

Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyinin dəvətindən sonra Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatının (ATƏT) Demokratik Təsisatlar və İnsan Hüquqları Bürosu (DTİHB) 4 oktyabr 2000-ci ildə Seçkiləri Müşahidə Missiyası yaratmışdır.² ATƏT/DTİHB-nin seçkilər üzrə müşaviri cənab Nikolay Vulçanov Seçkiləri Müşahidə Missiyasının başçısı təyin olunmuşdur. ATƏT-in Parlament Assambleyasından (ATƏT PA) olan xanım Paula Kokkonen ATƏT-in Müşahidə Missiyasına rəhbərlik etmek üçün ATƏT-in fəaliyyətdə olan sədri tərəfindən onun xüsusi nümayəndəsi təyin edilmişdir.

Bu hesabat Azərbaycandakı 99 seçki dairəsində yerləşdirilmiş 17 beynəlxalq ekspert və uzunmüddəli müşahidəçi və ATƏT-in üzvü olan 30 dövləti təmsil edən 200-dən artıq qısamüddəli müşahidəçi, o cümlədən ATƏT-in Parlament Assambleyasından olan 21 parlamentari və heyət üzvü tərəfindən toplanmış ilkin məlumatları özündə birləşdirir. Bundan əlavə, Avropa Şurası Parlament Assambleyasından (AŞ PA) olan 18 parlamentarıdan ibarət nümayəndə heyəti cənab Andreas Qrossun rəhbərliyi ilə seçkiləri müşahidə etmişdir. Seçki günündə Azərbaycandakı seçki dairələrinin əksəriyyətini əhatə edərək müşahidəçilər təqribən 900 səsvermə məntəqəsində olmuşlar. Beynəlxalq Seçkiləri Müşahidə Missiyası kimi təşkil olunmuş ATƏT/DTİHB, ATƏT PA və AŞ PA nümayəndə heyəti 2000-ci il noyabrın 6-da toplanmış ilkin məlumatlar və qənaətlər haqqında birgə bəyanat vermişlər.

7 yanvar 2001-ci il təkrar seçkiləri üçün ATƏT/DTİHB-nin Seçkiləri Müşahidə Missiyası seçkilərin nəticələrinin ləğv edildiyi 11 birmandatlı seçki dairəsinin hamisini əhatə etməklə 18 dekabrda 12 beynəlxalq ekspert və uzunmüddəli müşahidəcidən yaradılmışdır. Təkrar seçki günü Beynəlxalq Seçkiləri Müşahidə Missiyası 100-dən artıq qısamüddəli müşahidəçilər, o cümlədən ATƏT-in Parlament Assambleyasından olan beş və Avropa Şurasının Parlament Assambleyasından olan 13 parlamentarı yerləşdirmişdir. Müşahidəçilər 11 seçki dairəsindəki 544 seçki məntəqəsinin 400-dən çoxundan və 11 Dairə Seçki Komissiyasından məlumat təqdim etmişdir.

ATƏT/DTİHB Prezident Aparatına, Azərbaycanın Xarici İşlər Nazirliyinə və Mərkəzi Seçki Komissiyasına müşahidə müddətində göstərdikləri yardım və əməkdaşlığı yüksək qiymətləndirdiyini bildirir və minnətdarlıq edir.

III. TARİXİ ARAYIŞ

İyulun 6-da Prezident Heydər Əliyev Milli Məclisə seçkilərin noyabrın 5-də keçirilməsi barədə qərar verdi. Bu, 1991-ci ildə müstəqillik qazanmasından bəri Azərbaycanda keçirilən cəmi ikinci çoxpartiyalı parlament seçkisi idi. Birincisi 1995-ci il noyabrın 12-də keçirilmişdi.

Azərbaycanda 2000-ci il seçkilərində iştirak edən siyasi partiyalar üç əsas kateqoriyaya bölüne bilər: hökumət və iqtidaryönlü partiyalar, müxalifət partiyaları və tanınmış şəxslər ətrafında formallaşmış bir qrup kiçik partiyalar. İqtidarda olan Yeni Azərbaycan Partiyasının (YAP) siyahısına prezyidentin oğlu İlham Əliyev başçılıq edirdi. Müxalifətə Müsavat Partiyası, Azərbaycan Milli İstiqlal Partiyası (AMİP), Azərbaycan Demokrat Partiyası (ADP), Azərbaycan Xalq Cəbhəsi Partiyası (AXCP) və Azərbaycan Liberal Partiyası (ALP)³ daxil idi. Avqust ayında

² Bundan əlavə, ATƏT/DTİHB-nin seçki eksperti 2000-ci il iyulun əvvəllərində başlayaraq Mərkəzi Seçki Komissiyasının işçi iclaslarını müşahidə etmişdir.

³ Həmin partiyaların başçıları bunlardır: Isa Qəmbər (Müsavat); Etibar Məmmədov (AMİP); həmsədrler Rəsul Quliyev (həzirdə ABŞ-da mühacirətdədir və korrupsiya və dövlət çevrilişi cəhdii iddiası ilə ittiham

Əbülfəz Elçibeyin vəfatından sonra AXCP-nin iki qanada parçalanmasının nəticəsi olaraq müxalif siyasi partiyaların çərçivə təşkilatı olan Demokratik Konqres də eyni xətərə üzrə parçalanmışdır.

Ümumi siyasi mühit ölkənin gələcəyi üçün narahatlıqlar və əhali arasında müəyyən səviyyədə narazılıqla müşayiət olunmuşdur. Həmçinin Azərbaycanın Avropa Şurasına qəbulu bu parlament seçkilərinin fonunu təşkil etmişdir. İyunun 28-də Avropa Şurasının Parlament Assambleyası Nazirlər Komitəsinə Azərbaycanı tamhüquqlu üzv kimi qəbul etməyi tövsiyə etmişdir. Lakin Komitə qəbulu Milli Məclisə seçkilər keçiriləndən sonrayadək təxirə salmışdır. Noyabrın 9-da Avropa Şurası Ermənistan və Azərbaycanı tamhüquqlu üzv olmağa dəvət etmişdir. Lakin Nazirlər Şurası Azərbaycanın hakimiyyət orqanlarından bir ay ərzində Beynəlxalq Seçkiləri Müşahidə Missiyasının tənqidlərinə cavab olaraq hesabat təqdim etməyi və göstərilmiş saxtakarlıqları düzəltməyi xahiş etmişdir.

IY. QANUNVERİCİLİK

A. ÜMUMİ İCMAL

1995-ci ilin noyabrında referendumla qəbul olunmuş Azərbaycan Konstitusiyası birpalatalı parlament, Milli Məclis təsbit etmişdir. Milli Məclisin üzvləri birbaşa seçkilərdə gizli səsvermə yolu ilə beş illik müddətə seçilirlər.

Konstitusiyaya əlavə olaraq parlament seçkiləri əsasən: (1) Milli Məclisə Seçkilər Haqqında Qanun (2000) (bundan sonra Seçki Qanunu kimi göstəriləcək); və (2) Mərkəzi Seçki Komissiyası Haqqında Qanun (1998-ci il, 2000-ci ildə düzəlişlər edilmişdir) (bundan sonra MSK Qanunu) ilə tənzimlənir. Digər müvafiq qanun aktlarına Cinayət Məcəlləsi (2000-ci il); Siyasi Partiyalar Haqqında Qanun (1992-ci il); Sərbəst Toplaşma Azadlığı Haqqında Qanun (1998-ci il); Kütłəvi İnformasiya Vəsitələri Haqqında Qanun (1995-ci il); və Qeyri-Hökumət Təşkilatları Haqqında Qanun (2000-ci il) daxildir. Çoxsaylı Prezident fermanları, eləcə də MSK-nin təlimat, qayda və qərarları və məhkəmə qərarları da buna aiddir.

ATƏT/DTİHB 1998-ci il prezident seçkilərindən bəri seçki prosesinə inamı bərpa etmək cəhdilə Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərir. Xüsusilə də ATƏT/DTİHB əsas siyasi maraqların etimadını qazanaraq MSK Qanununun qəbul edilməsini asanlaşdırmağa cəhd göstərmişdir. Bundan başqa, ATƏT/DTİHB Seçki Qanunu üzrə geniş rəylərini təqdim etmişdir.

Seçki qanunvericiliyinin həyata keçirilməsi ilə bağlı ciddi çatışmazlıqlar qeydə alınmasına baxmayaraq, mövcud qanunvericilik plüralist seçkilər keçirilməsi üçün müvafiq çərçivə təşkil edir, o şərtlə ki, MSK-nin qərarları bu Qanuna əlavə olunsun və Qanun lazımı qaydada, ardıcıl və şəffaf tərzdə həyata keçirilsin.

B. SEÇKİ SİSTEMİ

Azərbaycanın seçki sistemi qarşıqdır. Milli Məclisə 25 mandat ümumölkə vahid çoxmandatlı seçki dairəsi üzrə milli partiya siyahıları əsasında proporsional qaydada bölünür («proporsional səsvermə»), 100 mandat isə birmandatlı seçki dairələri üzrə namizədlərə ayrıılır.⁴

Proporsional səsvermədə yalnız etibarlı səslərin 6 faizindən çoxunu qazanmış siyasi partiyalar və partiya blokları həmin 25 mandatın bölündürülməsində iştirak etmək hüququ qazanırlar. Birmandatlı seçki dairələri üzrə qələbəni qazanmaq üçün namizədlərə etibarlı səslərin yalnız

olunur) və İlyas İsmayılov (ADP); Əli Kərimov (AXCP-nin «islahatçılar» qanadı); Mirmahmud Fettayev (AXCP-nin «klassiklər» qanadı); və Lalə-Şövkət Hacıyeva (ALP)

⁴ Seçkilər 5 noyabrda Dağlıq Qarabağda Xankəndi dairəsi istisna olunduğundan yalnız 99 seçki dairəsi üzrə keçirilmişdir.

sadə əksəriyyətini toplamaq lazımdır, o şərtlə ki, seçici siyahılarına daxil edilmiş seçicilərin 25 faizdən çoxu səsvermədə iştirak etmiş olsun. Hər bir birmandatlı seçki dairəsinə orta hesabla 43 min elektorat daxildir. Hər bir seçki məntəqəsi üzrə ən çoxu 1500 seçici qeydə alınır.

Y. CEÇKİQABAĞI MƏRHƏLƏ

A. SEÇKİ ADMINİSTRASIYASI

Seçki Qanunu Mərkəzi Seçki Komissiyası (MSK) 100 Ərazi (və ya Dairə) Seçki Komissiyası (DSK) və təqribən 5000 Məntəqə Seçki Komissiyasından ibarət üçpilləli administrativ quruluşu təmin edir. Digər qanunlarla birlikdə MSK-nin quruluşunu tənzimləyən MSK Qanunu 1998-ci il mayın 15-də qəbul edilmiş və onda iki dəfə – 2000-ci il iyulun 9-da və iyulun 21-də düzəlişlər aparılmışdır.

Seçki komissiyalarına «tamhüquqlu» üzvlər və partiyaları təmsil edən (MSK səviyyəsində) və ya seçkilərdə iştirak edən namizədləri təmsil edən (DSK və Məntəqə Seçki Komissiyası səviyyəsində) «məşvərətçi səsvermə statusu» ilə «geniş» tərkib daxildir. MSK 18 «tamhüquqlu» üzvə malik daimi orqandır. Onlardan altısı parlamentdə əksəriyyəti təşkil edən partiya (əvvəlki seçkilərdəki proporsional səsvermə əsasında) tərəfindən təqdim olunur, digər altısı parlamentdə azlıq təşkil edən partiyalar tərəfindən irəli sürürlər, qalan altısı isə siyasi partiyaların üzvü olmayan parlament deputatları tərəfindən təqdim olunmuş müstəqil hüquqşunaslardan təşkil olunur. Üzvlər üçdə biri hər iki ildən bir dəyişməklə altı illik müddətə təyin olunurlar. DSK-ların quruluşu MSK-nin quruluşu ilə eynidir, lakin DSK-ların doqquz üzvü olur.

Komissiyaların sədri, sədr müavini və iki katibi olur. Sədrlər çoxluq təşkil edən partiyani təmsil edir, iki katibdən birini bitərəf deputatlar, o birini isə azlıq təşkil edən partiyalar irəli sürür. Bütün komissiya qərarlarına sədr və iki katib qol çəkməlidir. Yetərsay üçün komissiya üzvlərinin üçdə ikisi iştirak etməlidir və qərarlar üçün isə üçdə iki səs çoxluğu tələb olunur.

Iyulun 18-də MSK-nin 17 üzvü təyin olunmuşdur. Müxalifət «müstəqil» siyasi maraq tərəfindən təyin olunmuş bir üzvə etirazını bildirmişdir, ilkin qəbul olunmuş MSK Qanununa müvafiq olaraq həmin üzvün təsdiqi üçün müxalifətin razılığı tələb olunurdu. Müxalifət həmcinin parlamentin Seçki Qanununun müəyyən müddəalarında düzəlişlər etməsini təkid edərək MSK-nin ilk iclaslarını boykot etmişdir. Bu da MSK-ni tələb olunan üçdə iki yetərsayından məhrum etmişdir. Çıxılmaz vəziyyəti aradan qaldırmaq üçün parlament iyulun 21-də MSK Qanununa düzəliş etmişdir ki, MSK-nin 18-ci üzvünün təyin olunması üçün müxalifətin razılığı daha tələb olunmasın. Beləliklə, müxalifət MSK-da öz həllədici rolunu itirmişdir.

Seçki komissiyalarının çoxpartiyalı xüsusiyyəti əvvəlki seçkilərə nisbətən nəzərəçarpacaq təkmilləşmə idi. Bununla belə, YAP və «müstəqil» üzvlər seçki administrasiyasının bütün səviyyələrində səsə qoyulan məsələlər üzrə tam həmrəyliklə səs vermiş, beləliklə, müxalifət üzvlərini kənarda qoymuşlar. Müxalifət üzvlərinin komissiya iclaslarının gündəliyinə məsələlər salmaq cəhdlerinin qarşısına YAP və «müstəqillər» tərəfindən çox vaxt sədd qoyulmuşdur. Bəzi hallarda MSK-nin qərarı olmadan hərəkət edilmişdir. Bəzi digər hallarda isə MSK öz səlahiyyətindən kənar və Qanunla təyin olunmuş vaxt müddətindən kənarda qərarlar qəbul etmişdir.

Beləliklə, MSK və DSK-ların fəaliyyətində bir sıra hallarda şəffaflıq və cavabdehlik çatışmamışdır. Məsələn, Seçki Qanununun 68.9. maddəsinin ziddinə olaraq MSK nə SMM-ə, nə də müxalifət nümayəndələrinə bülletenlərin çap olunmasını müşahidə etməyə icazə verməmişdir. Bəzi hallarda DSK-lar xahiş olunmuş məlumatı və sənədləri verməkdən imtina etmiş və beynəlxalq müşahidəçilərin müxalifət nümayəndələri ilə görüşlərinin qarşısını almışdır.

B. NAMİZƏDLƏR VƏ PARTİYALAR

Partiyaların və partiya bloklarının qeydə alınması

Ədliyyə Nazirliyi tərəfindən seçkilərdən ən azı altı ay əvvəl qeydiyyata alınmış siyasi partiyalar vahid çoxmandatlı seçki dairəsi üzrə namizədlər irəli süre bilərlər.⁵ Namizəd siyahısını qeydiyyatdan keçirmək üçün siyasi partiyalardan və partiya bloklarından ən azı 75 seçki dairəsindən 50 min etibarlı seçci imzası toplamaq tələb olunur. Bunun ziddinə olaraq, MSK qərar verdi ki, partiyalar 75 seçki dairesinin hər birindən minimum 250 imza təqdim etməlidirlər, bu da Seçki Qanununa əsaslanmayan bir tələb idi.

İlk önce MSK proporsional qaydada seçkidə iştirak etmək üçün beş partiyadan ərizəsini qəbul etmişdi.⁶ MSK namizədlərin irəli sürülməsi haqqındaki imza vərəqələrindəki bəzi imzaların saxtalaşdırılması şübhəsinə əsaslanaraq səkkiz partiya və partiya blokunun ərizələrini redd etmişdi.⁷ İmzalar etibarsız sayıldığından etibarlı imzaların sayı qeydə alınma üçün tələb olunan 50 mindən aşağı düşdü. İmtina olunmuş partiyalardan dördü Apelyasiya Məhkəməsinə müraciət etdi. Müsavat Partiyasının apelyasiyası zamanı Məhkəmə dəllilləri və öz imzalarının həqiqətən də etibarlı olmasını təsdiqləyən şahidləri nəzərə almaqdan imtina etmiş və MSK-nin qərarını qüvvədə saxlamışdı.

Oktyabrın 6-da Prezident Heydər Əliyev MSK-ya «[öz] qərarına yenidən baxmaq» haqqında müraciət etmişdir. Oktyabrın 8-də MSK öz əvvəlki qərarını geri götürmiş və Prezidentin xahişi əsasında partiyaları qeydə almış və Konstitusiya müddəalarına istinad etməmişdir. Müxalifət partiyaları ümumən bu qərarı alqışlamış, lakin bəziləri MSK-nin müstəqilliyini şübhə altına almışdır.

2. Birmandatlı seçki dairələri üzrə namizədlərin qeydə alınması

Müxalifət partiyaları və təşəbbüs qrupları tərəfindən irəli sürülmüş bir çox namizədlərin qeydə alınmasından DSK-lar əsasən qeydə alınmaq üçün tələb olunan 2000 imza ilə bağlı guya qanun pozuntularına görə imtina etmişlər. İmza təsdiqi prosedurları sui-istifadə olunmuş, manipulyasiya edilmiş və bununla bağlı özbaşına qərarlar qəbul edilmişdir. MSK bu imzaların təsdiq olunması üçün inam doğuran və şəffaf prosedur yarada bilməmişdir. Müxalifət partiyalarından seçki dairesində seçkidə iştirak etmək üçün qeydə alınmış namizədlərin məhdud sayı seçicilərin seçim imkanını azaltmışdır. Bakıda Müsavat Partiyasından bir nəfər olsun belə namizəd qeydə alınmamışdır.

SMM-ə imzaların yoxlanılması prosesində yerli icra hakimiyyəti orqanlarının müdaxildəsi ilə bağlı çoxlu məlumatlar daxil olmuşdur. Dövlət orqanları irəli sürülmüş namizədlərin müdafiəsi üçün verdikləri imzalarını geri götürmələri üçün vətəndaşlara təzyiq göstərmişlər.⁸ Yerli icra hakimiyyətinin rolü xüsusi narahatlıq doğurmuşdur, belə ki, yerli hakimiyyətdən 30-dək yüksək vəzifə sahibi namizəd olmuş, onların da böyük əksəriyyəti YAP-ı təmsil etmişdir.

⁵ Konstitusiya Məhkəməsinin 28 avqust 2000-ci il tarixli qərarına əsasən, bu müddəə qəbul edildiyi vaxtdan əvvəlki dövrə şamil edilə bilməz. Nəticədə ADP-yə seçkilərdə iştirak etməyə icazə verilmişdir.

⁶ YAP, AXCP, AMİP və Vətəndaş Həmrəyliyi Partiyası. Gəlirlərin miqdarı və mənbələri haqqında arayış təqdim edə bilmədiyindən beşinci, Kommunist Partiyasının ərizəsi əvvəlcə redd olunmuşdu. Lakin Apelyasiya Məhkəməsi bu qərarı geri qaytardı və qərar verdi ki, bu partiya qeydə alınmalıdır.

⁷ Müsavat, ADP, ALP, Xalq Demokratik Partiyası, Milli Kongres Partiyası, Azərbaycan Naminə Alyans Partiyası, Demokratik Azərbaycan Dünyası Partiyası, Demokratik Azərbaycan Bloku

⁸ Məsələn, 3, 39, 52 və 100 sayılı DSK-larda. 43, 61 və 81 sayılı Seçki Dairələrində polis və icra hakimiyyəti orqanlarının nümayəndələri vətəndaşlara öz imzalarını geri götürməyi demişlər. 61 sayılı Seçki Dairəsində Müsavatın tərəfdarları öz iş yerlərini itirəcəkləri ilə hədələnmiş, dükan sahiblərinə isə öz imzalarını geri götürməyəcəkləri halda vergi orqanlarının onlara baş çəkəcəyini bildirmişlər.

DSK-ların qeydə almaqdan imtina etməsi üçün əsas səbəb guya saxtalaşdırılmış imzalar olmuşdur. DSK-larda imzaları yoxlamaq üçün lazımlı olan ehtiyatlar və səriştə çatışmamışdır və onlar bu məsələni «ekspertlərə» ötürmüşlər. Bununla belə, Bakıdakı bir seçki dairəsində ekspertlər irəli sürülmüş altı namizədin birindən başqa, hamisini qeydə almağı tövsiyə etmişlər, buna baxmayaraq DSK onların rəyinə məhəl qoymamış və yalnız iki nəfəri qeydə almışdır. Ümumiyyətlə, imza təsdiqi prosedurları qeyri-ardıcıl olmuş və namizədlərə faktlardan çox, subyektiv amillər əsasında rədd cavabı verilmişdir. Namizədlərə bu kimi xırda səhvələri və yazı qüsurlarını düzəltmək imkanı verilməmiş və onlar bəzən imza təsdiqi prosesindən Seçki Qanununun 43.4-cü maddəsinin ziddinə olaraq kənarlaşdırılmışlar. Bəzilərinə isə məhkəmələrə şikayətlə müraciət etmək üçün tələb olunan sənədlər verilməmişdir.

Sonucda DSK-lar 408 namizədi rədd etmiş və cəmi 409 nəfəri qeydə almışdır. Namizədlərin qeydə alınması və qeydiyyatdan imtina olunmasını təfərrüati ilə təsvir edən cədvəl Əlavə 1-dədir.

C. ŞİKAYƏT VƏ APELYASIYALAR

Seçki Qanununa əsasən, seçki ilə bağlı mübahisələrə seçki komissiyaları və ya məhkəmələr baxa bilərlər. Onlar bu şikayətlərə daxil olduqları vaxtdan keçən beş gün ərzində baxmalıdır, təhqiqat tələb olunduğu halda isə bu müddət 10 günədək uzadıla bilər. Şikayətlərin təqdim olunması üçün son müddət «səsvermə hüququnu pozan qərarın təqdim olunmasından və ya dərc olunmasından» yeddi gün keçənədəkdir.

Namizədlərin irəli sürülməsindən imtina olunması ilə bağlı DSK qərarlarının çoxu haqqında MSK-ya və bəzi hallarda isə birbaşa yerli məhkəmələrə apelyasiya verilmişdir. SMM-ə partiyalar və namizədlər tərəfindən 128 şikayət və apelyasiya daxil olmuşdur ki, onların da böyük əksəriyyəti guya etibarsız imzalara görə rədd cavabı ilə bağlı olmuşdur.⁹

MSK Seçki Qanununa uyğun şəkildə bu şikayetləri yoluna qoya bilməmişdir. MSK-ya namizədlərin qeydə alınmasından özbaşına imtina olunduğunu iddia edən 250-dək şikayət daxil olmuşdur. MSK bu hallardan yalnız 25-i haqqında qərar qəbul etmişdir ki, bunun da 19-u rədd cavabı olmuşdur. MSK qalan şikayetlərə baxmaqdan imtina etmiş və sübut etməyə çalışmışdır ki, onlar «məhkəmənin baxmasını» tələb edir və beləliklə də məhkəmələrin yurisdiksiyasına aiddir. Bu hallarda MSK şikayetçilərə yazılı cavab vermiş və onları məhkəmələrin üstünə göndərmişdir. Halbuki, Seçki Qanunda belə bir müddəə yoxdur.

Məhkəmələrə verilmiş şikayet və apelyasiyalar əsasən DSK-ların namizədlərin qeydə alınması haqqında qərarları ilə bağlı olmuşdur, lakin onların arasında MSK qərarları ilə bağlı apelyasiyalar da olmuşdur.¹⁰ Ümumiyyətlə, məhkəmələr şikayetçilərin iddialarına səmələri əncam çəkə bilməmişlər. Xüsusilə də məhkəmələr «imza ekspertlərinin» əqanətlərini, bunun əksini göstərən dəllillərə baxmayaraq, «əsas şərt» kimi qəbul etmişlər.

Ç. SEÇİCİ QEYDİYYATI

1. Seçici siyahıları

⁹ MSK-ya verilmiş 68 şikayətdən 61-i etibarsız imzalarla bağlı olmuşdur; məhkəmələrə verilmiş 30 şikayətdən 29-u etibarsız imzalarla bağlı olmuşdur; və SMM-ə daxil olmuş 30 şikayətdən 24-ü etibarsız imzalarla bağlı olmuşdur.

¹⁰ Məhkəmə Kollegiyası tərəfindən SMM-ə təqdim olunmuş məlumatə əsasən, noyabrın 3-dək rayon məhkəmələrinə əksəriyyəti namizədlərin qeydə alınması ilə bağlı 95 şikayət daxil olmuşdur. Bunlardan 53-e rədd cavabı verilmiş, doqquzu təmin olunmuş, doqquzu prsedur səbəblərdən qəbul edilməmiş, 18-e hələ baxılmamış və altı namizəd isə məhkəmə qərarından əvvəl öz şikayətini geri götürmüştür. Apelyasiya Məhkəməsi 46 şikayət dirləmiş, onlardan 36-i rədd etmiş, yeddisini təmin etmiş, üçünü qismən təmin etmişdir, biri isə geri götürülmüşdür. Ali Məhkəməyə 14 apelyasiya daxil olmuşdur ki, onlardan da 13-e rədd cavabı verilmişdir.

İl ərzində hakimiyyət orqanları ölkə üzrə kompüterləşdirilmiş seçici siyahısı üzərində işləmişlər ki, həmin siyahıdan da səsvermə məntəqələri üzrə seçici siyahıları çıxarılmalı idi. Bu iş irəli atılmış bir addım olsa da, onun həyata keçirilməsində şəffaflıq və xüsusi qanunvericilik çatışmamışdır.

Qeydə alınmış seçicilərin ilkin sayının cəmi 4.337.534 olmuşdur. Bu rəqəm 1999-cu il bələdiyyə seçkiləri üçün qeydə alınmış seçicilərin sayının cəmini göstərən 4.767.440 rəqəmindən nəzərəçarpacaq dərəcədə fərqli idi.

Ümumiyyətlə, seçici siyahıları Qanunda göstərilmiş son müddətlərə uyğun olaraq ictimaiyyətin diqqətlə yoxlaması üçün məntəqələrdən asılmamışdır. Bununla da şəffaflıq azaldılmış və seçicilərə səhvleri düzəltmək imkanı verilməmişdir.

2. Məcruri köckün seçicilər

Dağılıq Qarabağ silahlı münaqişəsinin nəticəsi olaraq Azərbaycanda çoxsaylı məcburi köckünlər var, onların da təqrübən 250 min nəfəri səsvermə üçün qeydiyyata alınmışdır. Onların həm proporsional qaydada, həm də birmandatlı seçki dairəsi üzrə səs vermək hüququ var. Doqquz seçki dairəsi ya qismən, ya da bütövlüklə işgal olunmuş ərazilərə düşmüşdür.¹¹

Bütövlükdə işgal olunmuş ərazilərdə olan rayonların timsalında «köckün» seçki dairəsi komissiyaları yaradılmışdır. Məcburi köckünlərin seçici siyahıları Qaçqın və Məcburi Köckünlərlə İş üzrə Dövlət Komitəsinin və «köckün» yerli icra hakimiyyəti orqanlarının təqdim etdiyi məlumat əsasında yaradılmışdır. Daha çox Bakıda məskunlaşmaqla məcburi köckünlər Azərbaycanın hər terəfinə səpələnmişlər. Onlar öz müvəqqəti yaşayış yerlərində səs vermişlər, lakin onların səsləri öz ilkin mənsub olduqları seçki dairələri üzrə sayılışdir.

Məcburi köckünlərin Azərbaycanda digər vətəndaşlarla bərabər hüquqları, azadlıqları və vəzifələri olsa da, MSK-nin məcburi köckünlərin səs verməsi üçün xüsusi təlimatlar buraxmaması prosesin şəffaflığını azaltmış, həmin prosesdə yalnız bu hal üçün nəzərdə tutulmuş müvəqqəti idarəciliyin yaranmasına gətirib çıxarmış və müşahidəçilərin məcburi köckünlərin seçki dairələrində qeydiyyat və səsverməni izləmələrinin qarşısını almışdır.

D. KİV

1. 1. Şərait

Ötən parlament seçkilərindən sonra 1998-ci ilin avqustunda verilmiş Prezident Fərmanı ilə mətbuat və digər KİV-də dövlət sirlərinin mühafizəsi idarəsi ləğv olundu, bu da, əslində, Azərbaycanda senzurəni ləğvi etdi. Bu irəliyə atılmış mühüm bir addım idi. Lakin KİV hakimiyyət orqanlarının təzyiqi altında qalmaqdə və yayım lisenziyaları alarkən qeyri-şəffaf prosedurlara, özbaşına vergi yoxlamalarına və bağlanmalara məruz qalmaqdə idi. Bu cür hədələr altında bir çox KİV özünəsenzura tətbiq etməyə məcbur olmuşdur.

KİV-in fəaliyyətini KİV Haqqında Qanun, Cinayət Məcəlləsinin KİV-lə bağlı müddəaları, Seçki Qanunu və seçki kampaniyası haqqında MSK-nin təlimatı tənzimləyir. Cinayət Məcəlləsi Prezidenti təhqir və ya tənqid etmək üçün altı ilədək həbs müddəti nəzərdə tutur. Seçki Qanunu namizədlərə və partiyalara dövlət KİV-ində bərabər şərtlərlə kampaniya aparmaq hüququ verir və KİV-in özünün kampaniya aparmasını qadağan edir.

2. KİV-in monitorinqi

¹¹ Bunlar 41, 42, 45, 47, 48, 71, 86, 90 və 95 sayılı Seçki Dairələridir.

SMM oktyabrın 2-dən noyabrın 3-dək olan müddətdə KİV-in monitorinqini aparmışdır. İki televiziya kanalı – dövlət televiziyası olan AzTV-1 və özəl televiziya olan ANS, hər gün saat 17:00 - 01:00 arası izlenmişdir. Bundan əlavə, beş gündəlik qəzetin də: «Azadlıq» (əvvəllər AXCP-nin olmuşdur); «Azərbaycan» (dövlət qəzeti); «Yeni Müsavat» (partiya tərəfindən idarə olunur); «Zerkalo» (müstəqil); və «525-ci qəzet» (müstəqil) monitorinqi aparılmışdır.

Proporsional qaydada seçki çərçivəsində dövlət KİV-ində sərbəst efir vaxtından istifadə üçün Qanun müddəaları gözlənilmişdir, bütün siyasi partiya nümayəndələrinə öz platformalarını seçicilərə təqdim etmək və öz fikirlərini, o cümlədən, vəzifə başında olanlar haqqında tənqid fikirlərini sərbəst ifadə etmək imkanı verilmişdir. Əvvəller buna yol verilməmişdir və ona görə də bu, mühüm bir təkmilləşmə olmuşdur. Bununla belə, problemlər də olmuşdur.

Müşahidəçilər müəyyən müxalifət partiyalarının efir vaxtları zamanı uzaq rayonlarda elektrikin kəsilməsi haqqında məlumat vermişlər. «Yeni Müsavat» qəzetinin baş redaktoru və Müsavat Partiyasının proporsional siyahısında namizəd olan Rauf Arifoğlu 2000-ci il avqustun 22-də Naxçıvandan Bakıya uçan bir təyyarənin qaçırlılması ilə bağlı həbs olunmuşdur. Onun əleyhinə ittihamların hələ də qüvvədə qalmasına baxmayaraq, onu oktyabrın 5-də məhkəməqabağı həbsdən azad etmişlər. Sonradan dövlət istintaq idarəsinə öz hərəkətləri haqqında məlumat vermək şərti ilə ona Bakıdankənar ərazilərdə öz seçki kampaniyasını aparmağa icazə verilmişdir. Özəl televiziya kanalı olan ABA seçkiləri müşahidə müddətində guya ödənilməmiş borclarla bağlı Maliyyə Nazirliyi ilə mübahisəyə görə öz yayımlarını dayandırmışdır. Bu kanal təxminən bir həftəlik fasılədən sonra öz yayımlarını davam etdirmişdir.

Sərbəst efir vaxtından kənarda ölkənin bütün ərazisini əhatə edən yeganə kanal olan Az.TV-1 seçki programının işıqlandırılmasının təqribən 90 faizini, bunun da 70 faizi müsbət olmaqla hakimiyyətdə olan partiyaya verərək onun xeyrinə güclü tərəfgirlik göstərmişdir. Müxalifətə verilmiş efir vaxtı son dərəcə ciddi hədd çərçivəsində (siyasi yayımlama vaxtının təqribən bir faizi) və əksərən mənfi olmuşdur. Sərbəst efir vaxtından kənarda əsas müxalifət liderlərindən heç birinə «birbaşa çıxış» üçün imkan verilməmişdir. Az.TV-1 Seçki Qanununun dövlət KİV-inə seçkide rəqabət aparanların lehinə və ya əleyhinə kampaniya aparmağı qadağan edən 52.1-ci maddəsinin ruhuna ardıcıl şəkildə əməl etməmişdir.

Bəzi özəl yayım kanalları seçki kampaniyasının daha tarazlaşdırılmış işıqlandırılmasını təmin etmişlər. ANS özəl televiziya kanalı seçicilərə ümumən tarazlaşdırılmış tərzdə siyasi baxışların plüralizmini təqdim etmişdir. ANS-in öz yayım əhatəsini kampaniya dövründə genişləndirməsinə baxmayaraq, onun verilişlərinə seçicilərin az bir qismi baxa bilmışdır.

Dövri nəşrlər birlikdə baxışların geniş müxtəlifliyini təqdim etsə də, onlar kampaniya haqqında məlumatların yayılmasında televiziya ilə rəqabət apara bilməmişlər.¹² Dövlət qəzeti olan «Azərbaycan» qəzeti səhifələrinin 77 faizini vəzifə başında olanların ixtiyarına vermişdir. Müxalifət partiyalarına verilmiş az miqdarlı yazıların böyük əksəriyyəti mənfi olmuşdur.

E. SEÇKİ KAMPANIYASI

KİV-dən kənarda seçki kampaniyasını Seçki Qanunu, Sərbəst Toplaşma Haqqında Qanun, Reklam Haqqında Qanun və Bələdiyyə orqanlarının sərəncamları tənzimləyir. Seçki Qanununda bir çox müsbət cəhətlər olsa da, Qanunda MSK-nin səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsi

¹² «Azadlıq» və «Yeni Müsavat» müvafiq olaraq AXC və Müsavat partiyalarına tərəfgirlik etmiş və «Zerkalo» əsasən neytral ton saxlamışdır. «525-ci qəzet» həm ümumi işıqlandırma, həm də müsbət ton baxımından YAP-a bir qədər üstünlük vermişdir. Bununla belə, ümumilikdə bu qəzet hər hansı bir siyasi partiyani çox az «mənfi» işıqlandırmışdır.

haqqında təfərrüatlar kifayət qədər deyil və ya Qanun müddəalarının pozulması üçün tətbiq oluna bilən cəzalar haqqında heç bir məlumat yoxdur.

Kampaniya dövründə əsas azadlıqlar ümumən gözlənilmişdir, namizədlər ümumiyyətlə hərəkət, ifadə, təmas və topluşma azadlığına malik olmuşlar. Partiyalar və namizədlər qeyri-bərabər şərtlər altında olsa belə, öz seçiciləri ilə görüşlər keçirə, öz fikirlərini ifadə edə, kampaniya materiallarını paylaya və nümayiş etdirə bilmışlər. Bununla belə, namizədlərə qarşı bir neçə zorakılıq halları qeydə alınmışdır və müxalifət partiyaları və KIV bəzi dövlət strukturları, o cümlədən, polis tərəfindən tərəfdarlarla bəzən hədə-qorxu gəlinməsi barədə məlumat vermişlər. Quba-Dəvəçi Seçki Dairəsində YAP-dan qeydə alınmış Gülağa Ağayev, deyilənə görə, guya həmin Seçki Dairəsində YAP-in namizədi kimi qeydə alınmış Vaqif Arzumanlı müdafiə edən yerli icra hakimiyyəti nümayəndələri tərəfindən döyülmüş və xəstəxanaya düşmüştür. Naxçıvanda üzünə maska taxmış şəxslər Muxtar Respublikada Müsavatın yeganə namizədinə hücum etmişlər və bunun nəticəsi olaraq o, tibbi yardım almaq məcburiyyətində qalmışdır.

Ümumən seçki kampaniyası oktyabrın axırlarına dək hay-küysüz olmuşdur. Platformalarda əsas diqqət siyasi və iqtisadi məsələlərə, həmçinin Dağlıq Qarabağ probleminin həlli zərurətinə verilmiş, lakin bir sıra hallarda kampaniyanın tonu məqbul hüdudlardan kənara çıxmışdır.

Partiyalara kütləvi yürüş və mitinqlərin təşkil olunmasında hakimiyyət orqanları fərqli münasibət göstərmişdir. Bir sıra müxalifət fəalları hədə-qorxuya məruz qalmış, bəziləri polis tərəfindən saxlanılmışdır. ADP-nin Suraxanıdakı və Naxçıvandakı tərəfdarları həmin partiyadan ideri Rəsul Quliyevin şəkillərini nümayiş etdirdiklərinə görə polis tərəfindən saxlanılmışlar. Müsavatın tərəfdarları Bakının Səbael rayonunda və Lənkəranda plakatlar nümayiş etdirdiklərinə görə saxlanılmışlar. Kampaniyanın son mərhələsində müxalifət partiyaları seçicilərlə görüşlərin təşkilində dövlət orqanlarının getdikcə artmaqdə olan müdaxiləsi və bürokratik maneələrlə üzləşmişlər. Məsələn, icra hakimiyyəti orqanları bu barədə çox az vaxt qalmış xəbər verməklə siyasi yürüşlərin keçirilmə tarixini və yerini dəyişdirmişlər.

Dövlətlə iqtidarda olan partiya arasındaki sədd qarışmışdır, belə ki, Seçki Qanunundakı qadağaya¹³ baxmayaraq, dövlət əmlakından kampaniya məqsədilə istifadə olunmuş və yerli hakimiyyət orqanları tərəfindən YAP-a tərəfərlik münasibəti bəslənilmişdir. Məsələn, oktyabrın 27-də YAP-in Gəncədə keçirilən yürüşü üçün adamların toplanması üçün yerli «xalq bayramı» elan etmək, idarə və müəssisələrdə çalışan işçilərin və məktəblilərin iştirak etmələri üçün pulsuz nəqliyyat ayırmak da daxil olmaqla hər cür cəhdə əl atılmışdır. Müxalifət partiyaları məlumat vermişlər ki, onlar Seçki Qanununun açıq-aşkar ziddinə olaraq əvvəlcə YAP-in istifadə etdiyi yerlərdə öz tədbirlərini keçirə bilməmişlər.

Partiyalara reklamlarını yerləşdirmek üçün məhdudiyyətsiz hüquq verilmişdir. Onların hüquqlarını məhdudlaşdırın yalnız tələb olunan xərci çəkmək imkanları olmuşdur. Bununla belə, bir sıra mətbəələrə və reklam agentliklərinə müxalifətin onların xidmətindən istifadəsini məhdudlaşdırımları üçün və müxalifət partiyalarına reklam yeri satmamışdan əvvəl yerli icra hakimiyyəti şöbələrindən icazə almaları üçün təzyiq göstərilmişdir. Bundan başqa, bəzi qəzetlər oktyabrın əvvəlində vergi yoxlamaları barədə də məlumat vermişlər. AMİP-in Bakıda olan nümayəndələri xəbər vermişlər ki, mətbəələr YAP-inkindən başqa bütün materialların çapını gecikdirməyə məcbur edilmişlər. ADP-dən məlumat verilmişdir ki, mətbəələr vergi müfəttişliyinin təzyiqi altında onların sifarişlərini qəbul etməkdən imtina etmişlər. Özəl şirkət olan «SİM» ADP-nin sifarişini digər yerlərdə olduğundan daha yüksək qiymətlə qəbul etmişdir.

İqtidar partiyasının plakatları müxalifətin bir qayda olaraq gecə vaxtlarında cirilan plakatlarına nisbətən daha çox göz önündə olmuşdur. Kampaniya materiallarının nümayishi üçün ayrılmış rəsmi yerlər qeyri-bərabər bölünmüştür. YAP-a daha çox yerdən istifadə etmək imkanı verildiyi

¹³ Maddə 49.3.1 və 49.3.2

halda, müxalifət partiyalarının ixtiyarında az yer olmuşdur.¹⁴ Müşahidəçilər məlumat vermişlər ki, bəzi seçki dairələrində seçicilərə öz «çağırış vərəqələri» ilə birlikdə YAP-ın kampaniya materialları da paylanmasıdır. Həmçinin bəzi DSK-lar Qanun müddəalarının açıq-aşkar ziddinə olaraq öz ərazilərində YAP-ın kampaniya materiallarını nümayiş etdirmiş və paylaşmışlar.¹⁵

E. KAMPANIYANIN MALİYYƏLƏŞDİRİLMƏSİ

Siyasi partiyalar və namizədlər üçün dövlət tərəfindən maliyyələşdirilən seçki fondunun yaradılması haqqında Qanun müddəaları alqışalayıq bir təkmilləşmədir. Lakin bu fondların bölüşdürülməsi prosedurları aydın olmamış və həmin məqsədlə cəlb olunmuş vəsait az olmuşdur. Partiyalar və namizədlər vəsaitlərin alınmasının gecikdirilməsi barədə məlumat vermişlər. Dövlət tərəfindən təmin olunan vəsaitlərdən əlavə, kampaniya üçün təqribən 250.000 ABŞ dolları xərcləmək həddi partiyalar üçün bütün ölkə üzrə kampaniya keçirməyə kifayət etmişdir. Bununla belə, dövlət orqanları üçün partiyalar tərəfindən xərclənən vəsaitlərin həcmi qoyulmuş həddi keçməməsini təsdiq etmək vacib olacaqdır.

F. YERLİ MÜŞAHİDƏ

MSK-nin qəbul etdiyi bir təlimata görə, xarici mənbələrdən maliyyələşən yerli ictimai birliklər və təşkilatlar seçkiləri müşahidə edə bilməzlər. Bundan başqa, seçkiləri müşahidə etmək istəyən yerli ictimai birliklər və təşkilatlar öz kapitalının 30 faizdən çoxu xarici ölkələr, xarici hüquqi şəxslər və Azərbaycan vətəndaşlığı olmayan şəxslər tərəfindən təmin olunan hüquqi şəxslər tərəfindən maliyyələşdirilə bilməzlər. Bu təlimat Qeyri-hökumət Təşkilatları Haqqında Qanuna əsaslanmışdır. Onun nəticəsində bir çox yerli qeyri-hökumət təşkilatlarının seçkiləri müşahidə etməsinin qarşısı alınmışdır. Çünkü bunda maraqlı olan bir çox təşkilatlar beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatlarından maliyyə və texniki yardım alırlar. Bu, ciddi bir məhdudiyyət idi, əvvəlki təcrübədən geriye atılmış addimdır və Kopenhagen sənədinin ruhuna ziddir.¹⁶

YI. SEÇKİ GÜNÜ

A. ÜMUMİ QİYMƏTLƏNDİRİMƏ

Müşahidəçilər səsvermə məntəqələrinin açılması və seçkiyə hazırlanmasına aid 95, gün ərzində səsvermə haqqında 829 hesabat forması, bülletenlərin sayılması üzrə 88 hesabat təqdim etmişlər. Bu hesabat formalarından başqa, müşahidəçilər səsvermə materiallarının və nəticə protokollarının DSK səviyyəsinə gətirilməsini izləmiş və gün ərzində baş vermiş konkret pozuntular və qanunsuzluqları təfərruatlı faktlarla təsvir edən hesabatlar təqdim etmişlər. Müşahidəçilərdən səsvermə və sayma prosedurlarına ümumi qiymət vermək xahiş olunmuşdur. Həmin rəqəmlər bunlardır:

	Çox yaxşı	Yaxşı	Pis	Çox pis	Deyə bilmərəm
Səsvermə	17%	57%	17%	7%	2%
Sayma	13%	35%	20%	32%	-

¹⁴ AMA reklam şirkəti imzalanmış müqavilə olmasına baxmayaraq Müsavat Partiyasına reklam lövhələrinin verilməsindən boyun qaçırmışdır. ADP bir ay müddətinə dörd böyük reklam lövhəsi icarəyə götürmüştür, lakin onlar dağıdılmış və onların plakatlarının yerinə YAP-ın plakatları vurulmuşdur.

¹⁵ Maddə 49.3.5 və 56.8

¹⁶ «Sivil cəmiyyət naminə» adlı qeyri-hökumət təşkilatı seçkiləri müşahidə etmək, o cümlədən, nəticələrin qismən paralel sayılmasını aparmaq niyyətində idi. Lakin ABŞ-in Milli Demokratiya İnstitutundan maliyyə dəstəyi aldığı üçün onun müşahidə etmək haqqında ərizəsi MSK tərəfindən rədd olunmuşdur.

Bir çox səsvermə məntəqələrində seçki komissiyaları öz vəzifələrini Seçki Qanununun müddəalarına uyğun olaraq həyata keçirməyə cəhd göstərmış və bir çoxu buna müvəffəq olmuşdur. Lakin mənfi qiymət verilmiş halların 24%-də bir sıra ciddi pozuntular müşahidə olunmuşdur.

Bülletenlərin sayılmasına verilən qiymət daha pis olmuşdur, belə ki, eksəriyyət (52%) bu haqda mənfi hesabat təqdim etmişdir. Məhz sayma prosesində geniş yer tutan bülletenlərin dəstədətə qutulara doldurulması və saxtalaşdırımlar aşkar şəkildə özünü göstərmüşdir. Bir çox məntəqə seçki komissiyalarının ciddi işi daire seçki komissiyası səviyyəsində nəticələrin manipulyasiya olunması ilə, o cümlədən, iştirak etmiş seçicilərin sayının şisirdilməsi ilə heçə endirilmişdir.

B. SEÇİCİLƏRİN İŞTİRAKİ

MSK saat 19:00-da səsvermə bitənə qədər BMT-nin İnkışaf Programının maliyyəsi ilə hazırlanmış kompüterləşdirilmiş informasiya programından istifadə etməklə gün ərzində müxtəlif vaxtlarda səs vermiş seçicilərin sayı barədə məlumat vermişdir. Həmin məlumatda görə, saat 11:00-da səs vermiş seçicilərin sayı orta hesabla 9,35% olmuşdur, ayrı-ayrı yerlər üzrə səs vermiş seçicilərin sayı haqqında da məlumatlar göstərilənliklə: Tovuz kənd – Gədəbəy (88 sayılı) Seçki Dairəsi üzrə cəmi 2,4%, Tərtər – Kəlbəcər (45 sayılı) Seçki Dairəsi üzrə isə 34% seçicilərin səsvermədə iştirak etməsi barədə məlumat daxil olmuşdur.

MSK-nin web saytına görə, saat 13:00-dək seçicilərin 41,6%-i səs vermişdi, həqiqətən də saat 11:00-dan bəri təəccübləndirici bir artım. SMM-in müşahidəçiləri 12:00-dan 14:00-dək olan müddət üçün səs vermiş seçicilərin sayının daha aşağı – 27% olduğunu göstərmışlər. Bir sıra müşahidəçilər bülleten almış seçicilərin sayını göstərən seçici siyahılarındakı imzaları saymışlar. Onların bəziləri aşkar etmişlər ki, bu rəqəm məntəqə seçki komissiyası sədrinin məlumatında göstərilən rəqəmdən xeyli aşağıdır.

Bəzi seçki dairələrində SMM ayrı-ayrı səsvermə məntəqələri üçün səsvermədə iştirak etmiş seçicilərin sayını göstərən rəqəmlərin surətini almışdır. Yasamalda (7) DSK səsvermə bitdikdən sonra hər bir səsvermə məntəqəsi üzrə seçici iştirakını göstərən sənədlərin surətlərini çap etmişdir. Müşahidəçilərin səsvermə bitdikdən sonra məntəqə seçki komissiyalarından aldıqları məlumatları qeydə götürdükləri dörd halda nəzərəçarpan fərqlər aşkara çıxmışdır.

Məntəqə seçki komissiyası sayı (qeydiyyatdan keçmiş seçici sayı)	9(1220)		19(663)		20(1028)		25(1079)	
	Say	%	Say	%	Say	%	Say	%
DSK-nin 19:00-a seçicilərin iştirakı haqqında məlumatı	752	61,6%	468	70,5%	695	67,6%	642	59,7%
Etibarlı səslər (ilkin nəticələr protokolu)	300	24,6%	198	29,9%	317	30,8%	359	33,3%
Fərq	452	37,0%	270	40,6%	378	36,6%	281	26,4%

Rəsmi rəqəmlər göstərir ki, saat 19:00-dək qeydiyyatdan keçmiş seçicilərin 68,8%-i iştirak etmişdir. Lakin seçicilərin iştirak faizi Sumqayıtda (40) qeydə alınmış 35,3%-dən, Şərur – Sədərək (1) üzrə 91,3%-dək böyük fərq göstərmişdir. Məntəqə seçki komissiyası sədrlerinin SMM müşahidəçilərinə təqdim etdikləri məlumatata əsasən, saat 18:00-la 19:00 arasında seçicilərin 48%-ə qədəri iştirak etmişdir, bu isə rəsmi rəqəmlərdən təqribən 20% aşağıdır.

Gün ərzində müxtəlif vaxtlarda səs vermiş seçicilərin iştirak sayını təsvir edən cədvəl Əlavə 2-dədir.

C. SƏSVERMƏ

Səsvermə ümumən sakit şəraitdə aparılsa da, qarışılıq və ayrı-ayrı zorakılıq halları haqqında da məlumat verilmişdir. Səsvermə məntəqələrinin böyük bir qismi kampaniya materiallarını giriçəkdə və ya giriçəyin yaxınlığında, bir çoxu isə bu cür materialları məntəqənin içərisində asmışlar. Həmin materialların böyük əksəriyyəti YAP-in olmuşdur.

Müşahidəciler və siyasi partiyalar partiyaların səlahiyyətli nümayəndələrinin və məntəqə seçki komissiyalarının müxalifət partiyalarından olan üzvlərinin öz qanuni fəaliyyətlərini həyata keçirərkən hədə-qorxu, sıxışdırma, polis sorğu-sualı və bəzən hətta həbsə məruz qalması kimi bir sıra hallar haqqında məlumat vermişlər. Məntəqə seçki komissiyalarının bəzi üzvləri saxtalaşdırırmalar haqqında şikayət etdikdən və ya bunların qarşısını almağa cəhd göstərdikdən sonra səsvermə məntəqələrindən qovmuşlar. Müşahidəciler tez-tez yüksək vəzifəli yerli məmurların prosesə nəzarət etməsi və seçicilərə təsir göstərmək istəməsi kimi hallar haqqında məlumat vermişlər.

Müşahidəciler səsvermə kabinetindən kənarda çoxsaylı səsvermə halları və bəzən də məntəqə seçki komissiyası üzvlərinin və digər şəxslərin seçicinin işinə qarışması və ya digər yollarla seçicinin nə cür səs verdiyini görməyə cəhd göstərməsi barədə məlumat vermişlər. Hesabat formalarının nəzərəçarpacaq qismində (12,3%) göstərilmişdir ki, bəzi seçicilər qutulara əvvəlcədən işaretlənmiş bülletenlər salmışlar. Onlar belə bülletenləri salmamışdan əvvəl adamlara göstərmişlər. Çox tez-tez kişilər öz həyat yoldaşları və bəzən də bütün ailənin əvəzindən səs vermişlər. Bəzi digər hallarda seçicilər bir neçə pasport təqdim etmiş və bir neçə də bülleten almışlar.

Seçicilərin şəxsiyyətinin müəyyənləşdirilməsi adətən düzgün aparılmışdır, bununla belə, müşahidəciler məlumat vermişlər ki, əlavə seçici siyahılarda çox vaxt adların qarşısında imzalar olmamışdır. Eynilə bəzi hallarda adı siyahılarda da seçici imzaları və xüsusiylə də seçicinin şəxsiyyətini təsdiq edən qeyd çatışmamışdır. Müşahidəcilerin təqdim etdikləri hesabat formalarına əsasən, seçicilərin təqribən 10%-i əlavə seçici siyahılara əlavə olunmuşlar. Adları əlavə siyahılarda qeyd olunmuş seçicilərin başqa bir yerdə də qeydiyyata alınıb-alınmamalarını yoxlamaq üçün mexanizm olmadıqından və üstəlik də, seçici siyahılardakı çoxsaylı oxşar imzalar müşahidə olunduğundan bir adamın bir neçə dəfə səs verməsi ciddi narahatlıq doğurmuşdur.

Əlavə siyahılara daxil edilmiş seçici sayı haqqında statistika Əlavə 3-dədir.

Hərbçilərin səsverməsində şəffaflıq çatışmamışdır və SMM müşahidəciliyi hərbçilərin səsverməsində iştirak etməkdə çətinliklərlə üzləşmişlər. Bütovlükdə hərbçilər üçün 109 məntəqə təşkil olunmuşdu, bu da bəzi seçki dairələrində qeydə alınmış seçicilərin sayını 10%-dək artırılmışdır. Gəncədə yerləşən üç seçki dairəsində 10500 hərbçi seçici üçün cəmi yeddi məntəqə seçki komissiyası seçkiyə yalnız bir neçə gün qalmış təşkil olunmuşdur. Hərbçilərin səsvermə məntəqələri bəzən MSK-nin təlimatlarının əksinə olaraq şəhər yerlərində təşkil olunmuşdur. Yasamalda hər üç hərbçi səsvermə məntəqəsində 100% seçici iştirak etmiş (ikisində saat 16:00-dək) və onlar öz siyasi seçimlərində qeyri-adi həmrəylik nümayiş etdirmişlər. Üç səsvermə məntəqəsinin birində 852 bülletendən 838-də YAP-in lehinə səs verilmişdir.

SMM-ə seçki gündündə saxtalaşdırma halları ilə bağlı, o cümlədən, qutulara çoxlu miqdarda bülletenlərin dəstə-dəstə doldurulması halları və YAP-in lehinə əvvəlcədən işaretlənmiş bülletenlər olması barədə çoxsaylı məlumatlar daxil olmuşdur. Sumqayıtda (38 sayılı) seçki günü erkən bir müşahidəçi məntəqə seçki komissiyası seyfində əvvəlcədən işaretlənmiş bu cür bülletenlərin saxlanması ilə rastlaşmışdır. Naxçıvanda hətta seçki gündündən qabaq SMM-ə əvvəlcədən işaretlənmiş bülleten nümunələri daxil olmuşdur.

SMM müşahidəçiləri qutulara bülletenlərin dəstə ilə doldurulmasının bilavasitə şahidi olduqları 18 hal haqqında məlumat vermişlər və müşahidəçilərə məntəqə seçki komissiyası üzvlərindən və ya partiyaların səlahiyyətli nümayəndələrindən bu cür əməller haqqında 50-dən yuxarı məlumat təqdim olunmuşdur. SMM-ə həmcinin hətta səsvermə başlanmamışdan əvvəl bəzi bülleten qutularının dolu olduğunu iddia edən bir sıra məlumatlar daxil olmuşdur.¹⁷ Digər hesabatlarda səyyar seçki qutularına bülletenlərin dəstə-dəstə doldurulması göstərilir.

Ç. SƏSLƏRİN SAYILMASI

Səslərin sayılması prosesi müstəsna dərəcədə zəif olmuşdur. Müşahidəçilər məlumat vermişlər ki, sayma çox vaxt xaotik və əsəbi şəraitdə aparılmışdır. Məntəqə seçki komissiyası üzvləri və partiya nümayəndələrinə çox vaxt hədə-qorxu gəlinmiş, səsvermə məntəqələri çox vaxt adamlarla dolu olmuş və çoxsaylı səlahiyyətsiz şəxslər içəridə olmuş, tez-tez prosesə müdaxilə etmişlər.

Müşahidəçilər seyrək hallarda saymanın yaxşı aparıldığı haqqında məlumat vermişlər, bunda da Müsavatla YAP-ın nəticələri çox vaxt yaxın olmuşdur, AMİP, ALP, ADP və AXCP də yaxşı səs toplamışdır. Bu seçki məntəqələrində seçicilərin iştirak sayı əsasən 30% civarında olmuşdur.

Müşahidəçilərin əksəriyyəti sayma prosedurlarına çox vaxt məhəl qoyulmadığı barədə məlumat vermişlər. Götürülmüş bülletenlərin sayı və istifadə olunmamış bülletenlərin sayı çox vaxt protokollarda göstərilməmiş və Seçki Qanununda tələb olunduğu kimi, istifadə olunmamış bülletenlər çox vaxt ləğv edilməmişdir. Etibarsız bülletenlər ayrıca yüksilib bağlanmalı və möhürlənməli olduğu halda, buna mütləq əməl olunmamışdır. Bir çox hallarda məntəqə seçki komissiyaları nə seçki siyahılara uyğun olaraq səs vermək üçün qeydə alınmış şəxslərin sayını, nə də real olaraq səs verən adamların sayını hesablamamışdır. Müşahidəçilərin, demək olar ki, 40%-i qutularda qalaq-qalaq bülleten gördükleri haqqında məlumat vermişlər ki, bu da bülletenlərin dəstə ilə qutulara doldurulmasına və bir adamın bir neçə səs verməsinə dəlalət edir. Bəzi müşahidəçilər sayma zamanı işqların söndürülməsi barədə məlumat vermişlər. Bəzi hallarda qutudakı bülletenlərin sayı seçici siyahılara imza atmış seçicilərin sayından çox olmuşdur.

Bir sıra məntəqə seçki komissiyaları nəticə protokollarını səsvermə məntəqələrində doldurub başa çatdırılmışlar. Bəziləri bunu layihə şəklində hazırlamışlar ki, DSK-da təsdiq etdirməyə aparsınlar, digərləri isə səsvermə məntəqəsi bağlandıqdan sonra nə vaxtsa protokolu doldurub başa çatdırmışlar. Bir çox məntəqə seçki komissiyası protokollarında ən azı bir neçə komissiya üzvünün imzası çatışmamışdır və müşahidəçilərin az qala yarısı məlumat vermişlər ki, buna hüquq olan şəxslərə protokolların surətləri verilməmişdir.

D. NƏTİCƏLƏRİN CƏDVƏLLƏŞDİRİLMƏSİ

DSK-lar səviyyəsində nəticələrin üst-üstə cəmlənməsi prosesində şəffaflıq çatışmamışdır və bunlar ciddi narahatlıq doğurmuşdur. DSK və məntəqə seçki komissiyalarının müxalifət partiyalarından olan üzvlərini DSK-larda çox nadir hallarda görmək olardı, nə də komissiyalar tez-tez iclas keçirmirdilər. DSK səviyyəsində prosesi izləyən müşahidəçilərin əksəriyyəti məntəqə seçki komissiyaları protokollarının DSK-lara gətirilməsində lüzumsuz gecikdirmə olduğunu qeyd etmişdir. Məsələn, 94 sayılı Seçki Dairəsi üzrə 8 sayılı məntəqə seçki komissiyasında sayma 21:05-də başa çatdırılmış, lakin məntəqə seçki komissiyası ilə DSK arasında maşınla beş dəqiqəlik yol olmasına baxmayaraq, protokol DSK-ya 01:00-da

¹⁷Məsələn, Ağdam şəhəri üzrə bir seçki məntəqəsində (47 sayılı Seçki Dairəsi)

gətirilmişdir. Bəzi məntəqə seçki komissiyası protokolları DSK əvəzinə əvvəlcə yerli icra hakimiyyətinə aparılmışdır, məsələn, 56 sayılı Seçki Dairəsində (Bərdə).

Müşahidəçilər seçki pozuntuları və saxtalaşdırmalar, o cümlədən, protokolların dəyişdirilərək saxta nəticələr göstərilməsi, səs vermiş seçicilərin sayının şisirdilməsi, YAP-in lehinə səslərin artırılması və Müsavat və AMİP-in lehinə rəqəmlərin azaldılması kimi seçki pozuntuları və saxtalaşdırmalar haqqında məlumat vermişlər. Müşahidəçilər bu cür pozuntuların 3 sayılı (Naxçıvan), 53 sayılı (Astara) və 61 sayılı (Qəbələ) Seçki Dairələrində olduğu haqqında məlumat vermişlər. Astarada bir məntəqə seçki komissiyası sədri nəticələri protokola düzgün salmış, lakin az sonra həmin məntəqə seçki komissiyası sədri DSK heyəti ilə birlikdə bunları pozmuş və protokola büsbütün fərqli rəqəmlər daxil etmişdir. 10 sayılı Seçki Dairəsində (Xətai) müşahidəçilər 32 sayılı məntəqə seçki dairəsi üçün, eyni bir məntəqə üçün ayrı-ayrı nəticələr göstərən iki fərqli yekun protokolu nüsxəsi əldə etmişlər. Müşahidəçilər digər seçki dairələrində də buna bənzər hallar - saxtalaşdırılmış protokollar aşkar etmişlər.

Seçkilərə hazırlığın ilkin dövründə MSK SMM-ə məlumat vermişdi ki, seçki günü ərzində seçicilərin iştirak sayı haqqında elektorata məlumat vermək və səsvermənin nəticələrinin DSK və MSK səviyyələrində cədvəlləşdirilməsi üçün avtomatlaşdırılmış sistem quraşdırılacaqdır. Seçki gecəsi müşahidəçilərin və partiyaların səlahiyyətli nümayəndələrinin məlumatlarının daxil edilməsi prosesini izləmələrinin ümumən qarşısı alınmışdır.

5 noyabr səsverməsinin nəticələri Əlavə 4-dədir.

E. MÜŞAHİDƏÇİLƏRLƏ ƏMƏKDADAŞLIQ

Bəzi hallarda beynəlxalq müşahidəçilərə səsvermə məntəqələrində olmaq imkanı verilməmiş və ya onları səsvermə məntəqələrindən çıxarılmışlar. Bəzi müşahidəçi heyətlər məlumat vermişlər ki, sayma vaxtı polis onları içəri girməyə qoymamış və onların öz vəzifələrini yerinə yetirməsinin qarşısını almışdır.¹⁸ Başqa bir halda bülletenlərin dəstə-dəstə qutulara doldurulması və məntəqə seçki komissiyası üzvləri arasında qızığın mübahisə baş verdiyi 94 sayılı Seçki Dairəsində müşahidəçilərə səslərin sayılması üçün geri qayıtmamağı məsləhət görmüşlər. Böyük narahatlıq doğuran bəzi məlumatlarda göstərilmişdir ki, SMM-in tərcüməçiləri dövlət məmurları tərefindən hədə-qorxuya məruz qalmışlar. Bir çox müşahidəçilərin DSK səviyyəsində öz vəzifələrini yerinə yetirməsinin qarşısı alınmışdır. Çox az DSK sədri müşahidəçilərə nəticələrin kompüterləşdirilmiş sistemə daxil edilməsini müşahidə etməyə icazə vermişdir.

YII. QISMƏN TƏKRAR PARLAMENT SEÇKİLƏRİ

A. NOYABRIN 5-DƏN SONRAKİ HADİSƏLƏR

Noyabrin 15-də MSK proporsional seçkilərin nəticələrini elan etmiş, birmandaklı seçki dairələri üzrə seçilmiş deputatların siyahısını təsdiq etmiş və onları təsdiq üçün Konstitusiya Məhkəməsinə göndərmişdir. Eyni zamanda, MSK kobud qanun pozuntuları aşkar olunmuş dörd Seçki Dairəsi üzrə seçki nəticələrini ləğv etmişdir: Xətai 2 (10 sayılı), Sumqayıt 1 (38 sayılı), Ağsu-Kürdəmir (51 sayılı) və İmişli (68 sayılı). Noyabrin 22-də Konstitusiya Məhkəməsi daha yeddi Seçki Dairəsi üzrə nəticələri ləğv etmişdir: Xətai 1 (9 sayılı), Yasamal 2 (7 sayılı), Astara (53 sayılı), Bərdə (56 sayılı), Qusar (65 sayılı), Hacıqabul-Salyan (94 sayılı) və Şəmkir (99 sayılı). Qalan cəhətlərdən, Konstitusiya Məhkəməsi nəticələri təsdiq etdi.

Rəsmi nəticələrə dərhal reaksiya verilmişdir: müxalifət partiyaları bir çox seçki dairələrində genişmiqyaslı seçki saxtalaşdırmalarını göstərmişlər. Seçki prosesinə ictimai inam daha da azalmışdır. Proporsional seçki üzrə parlamentdə iştirak etmək üçün tələb olunan altı faizlik səddi

¹⁸ Seçki Qanunu, heç bir qarşıqlıq olmazsa, polisin səsvermə məntəqələrində olmasına yol vermir.

keçmiş partiyaların sayı şübhə ilə qarşılanmışdır. Müxalifət partiyalarını təmsil edən altı MSK üzvü nəticələrin əleyhinə səs vermiş və yekun protokolunu imzalamamışdır.

Bələliklə, müxalifət gözlənildiyindən xeyli az – cəmi on yer qazanmışdır. Noyabrın 14-də altı əsas müxalifət partiyası, o cümlədən Müsavat, AMİP, Xalq Cəbhəsi, Vətəndaş Həmrəyliyi Partiyası, ADP və Liberal Partiyası yeni seçilmiş parlamenti boykot edən və yeni seçkilərin keçirilməsini tələb edən bir saziş imzaladılar.

Bunun ardınca müxalifət partiyaları Bakıda noyabrın 18-də geniş mitinq keçirmişlər. Çoxsaylı polisin iştirakına baxmayaraq, heç bir incident baş vermemiştir. Buna bənzər etiraz hərəkatları Azərbaycanın bir sıra əyalətlərində (Gəncə, Cəlilabad, Quba, Sabirabad və başqaları) də təşkil olunmuşdur. Həmin mitinqlər zamanı müxalif siyasi partiyalardan olan bir sıra siyasi fəallar həbs olunmuşlar. Şəkidə polislə mitinq iştirakçıları arasında toqquşma baş vermiş, bir çox fəallar həbs olunmuş və 23 nəfər bu sənəd hazırlanın günədək hələ də saxlanmaqdır.

Noyabrın 9-da Avropa Şurası Nazirlər Komitəsi Azərbaycan Respublikasını və Ermənistan Respublikasını eyni vaxtda və şərtlərlə həmin təşkilatın tamhüquqlu üzvləri olmağa dəvət etdi. Nazirlər «hökumətdən [Azərbaycanın] Beynəlxalq Seçkiləri Müşahidə Missiyasının tənqidlərinə cavab olaraq bir ay ərzində hesabat təqdim etməyi və göstərilmiş saxtakarlıqları düzəltməyi xahiş etmişdirler». Yanvarın 17-də Avropa Şurası Nazirlər Komitəsi Azərbaycanın qəbulu tarixinə yenidən baxacaqdır.

Noyabrın 27-də Prezident Heydər Əliyev seçki prosesinə müdaxilə etdiklərinə, seçki komissiyası üzvlərinə təzyiq göstərdiklərinə və seçicilərin öz iradələrini azad ifadə etmələrinə mane olduqlarına görə Yasamal, Hacıqabul və İmişli rayonları İcra Hakimiyyəti başçılarını tutduqları vəzifələrindən azad etmək haqqında fərman vermişdir. Bundan başqa, MSK seçkilərin nəticələri ləğv olunmuş 11 Dairə Seçki Komissiyasının (DSK) hamısının sədrini və bəzi üzvlərini kənarlaşdırılmışdır.

Birmandatlı qaydada seçki nəticələrinin ləğv olunduğu 11 seçki dairəsində təkrar seçkilərin keçirilməsi 18 dekabr tarixli Prezident Fərmanı ilə 2001-ci il yanvarın 7-e təyin olundu. Həmin sənədlə Prezident 11 seçki dairəsində ölkə üzrə çoxmandatlı proporsional səsvermə barədə yox, yalnız birmandatlı yerlər uğrunda təkrar seçkilərin keçirilməsi barədə fərman vermişdir. Nəticədə parlamentdə proporsional qaydada seçki üçün nəzərdə tutulmuş 25 yerin bölüşdürülməsi üçün 99 seçki dairəsindən yalnız 88-dəki səslər nəzərə alınmışdır. Bələliklə, seçkilərin nəticələrinin ləğv olunduğu 11 seçki dairəsindəki 480000 seçici, bunlar da noyabrın 5-də səs vermiş seçicilərin 16 faizini təşkil edir, proporsional qaydada səsvermə baxımından öz seçki hüquqlarının təmin olunmasından kənardə qalmışdır.

Təkrar seçkilərdə iştirak məsələsində müxalifət bölünmüştür. Xalq Cəbhəsi və Vətəndaş Həmrəyliyi Partiyası təkrar seçkilərdə iştirak etməyi qərara almış, Müsavat, Demokrat Partiyası və Liberal Partiyası 7 yanvar seçkilərini boykot etmişlər. Ən son anda Milli İstiqlal Partiyası (AMİP) özünün bütün namizədlərini seçkilərdə iştirakdan geri çağırmağı qərara almışdır.

B. SEÇKİ İLƏ BAĞLI ŞİKAYƏT VƏ APELYASIYALAR

1. Noyabrın 5-dən sonrakı şikayetlər

Şikayət və apelyasiyaların verilməsi üçün bir-birinə zidd son müddətlər

Şikayət və apelyasiyaların bütün mərhələlərdə baxılması üçün Qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş son müddətlər seçki nəticələrinin təsdiqi üçün son müddətdən xeyli artıqdır. Seçicilər, namizədlər, siyasi partiyalar və digərlərinin hər hansı bir qərar dərc olunandan sonra yeddi gün ərzində seçki komissiyalarının qərarları ilə bağlı şikayet vermək hüququ var. MSK-nin

ixtiyarında hər hansı bir şikayət daxil olduqdan sonra qərar qəbul etmək üçün maksimum 10 gün vaxt olur. Dərc olunduqdan sonra yeddi gün ərzində MSK qərarları barədə Apelyasiya Məhkəməsinə müraciət etmək olar. Apelyasiya Məhkəməsi, öz növbəsində, beş gün ərzində qərar qəbul etməlidir. Lakin MSK və Konstitusiya Məhkəməsinə nəticələri təsdiq etmək üçün seçkidən sonra maksimum 20 gün vaxt verilir. Beləliklə, bu məsələdə Seçki Qanununda ardıcılıqlı yoxdur.

Seçkilərdən sonrakı şikayətlərdə MSK-nin rolü

Noyabrın 6-da MSK 10 sayılı (Xətai) Seçki Dairəsində seçkilərin nəticələrini saxtalaşdırıldıǵına görə etibarsız elan etdi. Noyabrın 15-dək MSK daha üç seçki dairəsində nəticələri ləğv etdi. Gecikdirilmədən verilmiş bu qərarlar müvafiq DSK-lardan alınmış protokolların yoxlanılmasından sonra verilmişdir. Lakin digər şikayətlərə bu cür effektiv baxılmamışdır.

MSK-ya 327 şikayət daxil olmuşdur, lakin MSK bu şikayetləri 74 müxtəlif seçki dairəsi üzrə qruplaşdırılmışdır. Qeydə alınmış namizədlər və onların vəkilləri, müxtəlif siyasi partiyalar, seçki komissiyaları üzvləri və yerli müşahidəciler seçkilərin nəticələri əleyhinə Seçki Qanunu müddəalarının genişmiqyaslı pozulmalarını iddia edən şikayetlər vermişlər.

MSK bu şikayetlərlə bağlı qərar çıxarmamış, bildirmişdir ki, bu şikayetlərə baxılması sənədlərin hərtərəfli yoxlanması tələb edir və MSK-nin bunu etmək üçün nə səlahiyyəti, nə də lazımı ehtiyatları yoxdur. İddiaçılar guya saxtalaşdırılmış sənədlərin yalnız surətlərini təqdim edə bildiklərindən MSK onların qanuniliyini müəyyənləşdirmək iqtidarında ola bilməzdi. AMİP-in əlində, deyilənə görə, saxtalaşdırılmış 19 protokolun əsl olmuşdur, lakin sübut-dəlilləri itirməmək üçün onları MSK-ya təqdim etməkdən imtina etmişdir.

Dekabrin 25-də AMİP və Müsavat MSK-nin sədrindən onların şikayetlərinə baxılmasının nəticəsini bildirən bir məktub almışlar. Lakin şikayətçilərin əksəriyyəti təkrar seçkilərin keçirildiyi vaxtadək öz şikayetlərinin nəticələri barədə məlumatata hələ də malik deyildilər. Bu da hər hansı apelyasiyanın qarşısını almışdır.

MSK 26 şikayəti müvafiq DSK-ların üstünə qaytarılmışdır. Burada DSK-ların bununla bağlı işlərini davam etdirib-etdirmədikləri aydın olmamışdır, lakin Seçki Qanununa əsasən, şikayetlər həll olunanadək onlar öz fəaliyyətlərini davam etdirməli idilər. MSK SMM-ə bu şikayetlərin necə həll olunması ilə bağlı müvafiq DSK-lardan alınmış məktubların surətlərini vəd etmişdi. Onlardan yalnız ikisi təqdim olunmuş və hər ikisində şikayət rədd olunmuşdur. Digər seçki dairələrindən olan şikayetçilər öz şikayetləri ilə bağlı heç bir qərar almadiqları barədə məlumat vermişlər. Ləp yanvarın 6-da MSK seçki gündə saxtalaşdırmaları iddia edən üç şikayətlə bağlı qərar çıxarmışdır. Bu hallar belə şikayetlərin verilmesi üçün son müddət bitəndən xeyli sonra – düz yanvarın 6-da olmuşdur. MSK bu üç hal haqqında qərarı mahiyyət etibarilə Konstitusiya Məhkəməsinin seçkilərin yekun nəticələrini təsdiqindən sonra çıxarmışdır. MSK təqdim olunmuş dəlilləri qəbul etməmiş və şikayetləri rədd etmişdir.

Şikayətlərə Baş Prokurorun baxması

MSK-ya daxil olmuş 327 şikayetdən 278-i (59 seçki dairəsindən) Baş Prokurorun üstünə göndərilmişdir ki, onun da səlahiyyəti yalnız cinayət xarakterli işləri təhqiq etməkdir. Baş Prokuror da MSK kimi bildirmişdir ki, protokolların surətlərindən sübut kimi istifadə oluna bilməz.

Baş Prokuror yalnız üç seçki dairəsində cinayət təhqiqatına başlamaq üçün əsas tapmış, bunların hər üçü də MSK-nin artıq seçki nəticələrini ləğv etdiyi yerlərə aid olmuşdur: Sumqayıt, Ağsu-Kürdəmir və İmişli. Qalan hallarda isə iş bağlanmışdır. Bu hesabat yazılın vaxtda SMM-də həmin hallarda iştirak etmiş hər hansı bir şəxsə qarşı cinayət işi qaldırılması barədə məlumat olmamışdır.

Baş Prokuror həmçinin Seçki Qanununu pozduqlarına görə vəzifələrindən azad edilmiş üç yerli – İmişli, Yasamal və Hacıqabul İcra Hakimiyyəti başçıları (qubernator) ilə bağlı hali təhqiq etmişdir. Lakin yalnız İmişli Rayonunun İcra Hakimiyyəti başçısına qarşı cinayət işi açılmışdır.

Məhkəmələr

Rayon məhkəmələrinə verilmiş 27 şikayətdən heç biri təmin olunmamışdır. Yalnız səkkiz hala mahiyyəti üzrə baxılmış, 17-i mülki prosedurların tələblərinə riayət etmədiyinə görə qaytarılmış, biri baxılmadan kənara qoyulmuş və bir halda isə iddiaçı öz şikayətini geri götürmüştür.

Apelyasiya Məhkəməsinə üç apelyasiya daxil olmuşdu: Azərbaycan Milli İstiqalal Partiyasından, Azərbaycan Liberal Partiyasından və Müsavat partiyasından. Şikayətlərin hamısı proporsional seçki nəticələrinin müəyyənləşdirilməsinə aid MSK qərarı ilə və birmandatlı seçki dairələri üzrə nəticələrin müəyyənləşdirilməsi sahəsində heç bir tədbir görülməməsi ilə bağlı olmuşdur. Azərbaycan Milli İstiqalal Partiyasının işi ilə bağlı qərar çıxarılmış və dəlil çatışmadığı üçün iş noyabın 20-də rədd olunmuşdur.

Noyabın 21-də Apelyasiya Məhkəməsi Müsavat Partiyası və Azərbaycan Liberal Partiyasının işləri ilə əlaqədar qərar çıxmışdır. Bu dəfə isə işlərə müvafiq rayon məhkəmələrində baxılmalı olduğu əsas gətirilərək işlər rədd olunmuşdur. İşə baxılmasının bu qaydası AMİP-in işi ilə bağlı qərarın qəbul edilməsinə zidd idi.

Nəticələrin təsdiq edilməsində Konstitusiya Məhkəməsinin qərarı son qərar olduğundan və ona qarşı etiraz qəbul olunmadığından hər hansı bir mərhələdə məhkəmələrdə hələ də baxılmaqdə olan bütün işlər, o cümlədən, ilk instansiya qərarları ilə bağlı apelyasiyalar noyabın 22-dən sonra bağlanmışdır.

Ali Məhkəmə MSK-nin seçkilərin nəticələrinə dair qərarına etirazla bağlı beş işə baxmışdır. Bunlardan ikisi haqqında noyabın 22-dən əvvəl qərar çıxarılmışdır və hər ikisi rədd olunmuşdur. Üç işə bağlı həmin tarixdən sonra qərar çıxarılmışdır və Mülki İşlər üzrə Məhkəmə Kollegiyası qərar vermişdir ki, məhkəmə bu işlər üzrə daha bundan sonra qərar qəbul edə bilməz.

Beləliklə, seçki komissiyaları və məhkəmələr seçkilərdən sonrakı şikayət və apelyasiyalara inam doğuracaq və şəffaf tərzdə baxmamışlar.

2. Yanvarın 7-dən əvvəlki şikayətlər

Yanvarın 7-dək olan müddətdə MSK təkrar seçkilərlə bağlı 23 şikayət qeydə almışdır. Bunlardan 19-u namizədlərin qeydə alınması ilə bağlı olmuşdur. 5 noyabr prosesindən fərqli olaraq MSK Seçki Qanununun müddəalarına əməl etmiş və şikayətlərə baxmışdır. Lakin qərarlar hüquqi əslərləndən çox, subyektiv amillərə əsaslanmışdır və MSK yenə də namizədin müdafiəsi üçün toplanmış imzaların etibarlılığını yoxlamaq üçün aydın meyarlar müəyyənləşdirə bilməmişdir.

Beş namizəd şikayətlərdən sonra MSK tərəfindən qeydə alınmışdır, yeddi iş isə guya DSK hələ rəsmi qərar qəbul etməli olduğu səbəbindən qərar üçün müvafiq DSK-lara geri qaytarılmışdır. Bu yeddi işdən beşində DSK namizədləri qeydə almışdır. İşlərin bəziləri ciddi narahatlıq doğurmuşdur.

Sumqayıtda (38 sayılı Seçki Dairəsi) 17 sayılı məntəqə seçki komissiyasının sədri iddia etmişdir ki, ona DSK-nin sədri tərəfindən «müəyyən bir namizədə» onun seçkidə qalib gəlməsinə «kömək etməsi» üçün çox böyük məbləğdə rüşvət təklif olunmuşdur. Ona deyirmişlər ki, bütün digər məntəqə seçki komissiyaları sədrləri eyni cür haqq götürüb'lər. Həmin məntəqə seçki

komissiyası sədri isə imtina etmişdir. Dekabrin 31-də o öz maaşını almayan yeganə komissiya üzvü olmuşdur. DSK sədri ona həmin namizədi dəstəkləməkdən imtina etdiyinə görə işdən azad olunduğunu bildirmiş və demişdir ki, «yuxarıdan kimsə» bu seçkidə kimin qalib gələcəyini artıq müəyyənləşdirmişdir. İşdən azad olunmuş sədr bundan sonrakı hədə-qorxudan və polis və yerli məmurların təzyiqindən qorxmuş və kömək üçün SMM-ə müraciət etmişdir.

Astarada (53 sayılı Seçki Dairəsi) bir namizədin iddiasına görə, DSK-nin sədri ona demişdir ki, yaxşı olar ki, öz namizədliyini qeydə aldırmasın, çünki bu seçkidə kimin qalib gələcəyi barədə artıq Bakıdan əmrlər verilmişdir. Həmin əmr sədərə Astaranın İcra Hakimiyyəti başçısı tərefindən çatdırılmışdır. Bu söhbət ləntə alınmışdır və kaset SMM-dədir. Sonradan həmin namizədin atasına təzyiq göstərilmişdir ki, öz oğlunu namizədliyini geri götürməyə razı salsın. Sonucda namizəd qeydə alınmışdır.

Şəmkirdən (99 sayılı Seçki Dairəsi) olan bir namizədə imza vərəqəsi verilməmişdir. Həmin namizədin məlumatına görə, DSK sədri demişdir ki, elə edəcək ki, o, heç vaxt qeydə alınmasın. Namizəd MSK-ya müraciət etmiş və bu sənədləri təqdim etmək üçün qoyulmuş son müddətə iki gün qalmış imza vərəqələrini oradan almışdır. Həmin namizəd iddia etmişdir ki, bir gün ərzində tələb olunan 2000 imzani toplamışdır və qeydə alınmaq üçün son müddətin bitməsinə az qalmış onları DSK-ya gətirmişdir. Namizədin iddiasına görə, o, gələndə DSK-nin bağlı olduğunu görmüş və ona görə də öz imza vərəqələrini müəyyənləşdirilmiş son müddət ərzində çatdırıa bilməmişdir. DSK iddia edir ki, onlar həmin vaxt iclasda imişlər. Namizəd MSK-ya müraciət etmiş, MSK isə DSK-nin bu adamı rədd etmək barədə qərarı olmadığından həmin işə baxmaqdan imtina etmişdir.

ATƏT/DTİHB bu halları ən yüksək səviyyələrdə hakimiyət orqanlarının nəzərinə çatdırılmış və bu iddiaların təcili təhqiq olunmasına çağırılmışdır.

C. NAMİZƏDLƏRİN QEYDƏ ALINMASI

Təkrar seçkilər ərefəsində birmandatlı seçki dairələrindən seçilmək üçün ərizə vermiş 147 namizəddən 76-i qeydə alınmışdır. MSK DSK-ları qeydə alma prosedurlarını asanlaşdırmaq üçün imzaların təsdiq olunması tələblərində daha çox əvvəlcə göstərməyə çağrılmışdır. Sonucda Yeni Azərbaycan Partiyasından (YAP) 22 namizəd qeydə alındığı halda, müxalifət partiyalarından, Xalq Cəbhəsindən dörd nəfər daxil olmaqla 10 namizəd qeydə alınmışdır. Bundan əlavə, 38 «müstəqil» namizəd qeydə alınmışdır. Yanvarın 2-də Milli İstiqlal Partiyası öz səkkiz namizədini seçkilərdə iştirak etməkdən geri çağırılmışdır, bu isə siyasi seçimi daha da azaltmışdır.

Nəzərə alsaq ki, hər seçici yalnız bir namizədin müdafiəsi üçün öz imzasını verə bilər, onda Xətai (9 sayılı) Seçki Dairəsindəki imzaların sayının – təqribən 45 min seçici, 16 namizədi müdafiə etmək üçün kifayət olması şübhə doğurur. Bir çox hallarda tələb olunan 2000 imza bir günün içində toplanmışdır, bu da prosesin inandırıcılığı haqqında ciddi suallar doğurur. Bundan əlavə, imzaların təsdiq olunması prosedurları zamanı namizədlərə bərabər münasibət göstərilməmişdir. Bəzi imza vərəqəleri dərinən yoxlandığı halda, digərlərinə yalnız səthi baxılmışdır. Yenə də imzaların təsdiq olunması prosedurları ümumən ardıcılığın və şəffaflığın çatışmadığını göstərmişdir.

Ç. TƏKRAR SEÇKİLƏR GÜNÜ

1. Səsvermə

Təkrar seçkilər günü səsvermə dinc və qayda ilə keçmişdir. Müşahidəçilər məlumat vermişlər ki, səsvermə məntəqələrinin üzvləri məntəqələrin açılması və səsvermə zamanı işi xeyli yaxşı aparmışlar. Onlar ümumən müəyyənləşdirilmiş prosedurlara əməl etmişlər və hiss olunmuşdur ki, prosesdən yaxşı baş çıxarırlar. Lakin bir sıra ciddi qanun pozuntuları prosesə yenə də xələl

gətirmiştir. Büllətenlərin dəstə-dəstə qutulara doldurulması ən azı doqquz halda birbaşa müşahidə olunmuşdur. Seçici siyahılarını nəzərdən keçirərkən müşahidəçilər çox vaxt qrup-qrup oxşar imzalar qeydə almışlar ki, bu da bir ailə səsverməsindən də o yana keçir. Bəzi müşahidəçilərin seçici siyahılarını yoxlamalarının qarşısının alınmasına baxmayaraq, müşahidəçilər yenə də bir nəfərin çoxsaylı səsverməsi kimi çoxlu hallar qeydə almışlar.

İlk dəfə olaraq 13 seçki məntəqəsində, hər seçki dairəsinə ən azı biri düşməklə, eksperiment əsasda elektron səsvermə tətbiq olunmuşdur. Bu proses rəvan həyata keçirilmiş və kifayət qədər təlimin olmamasına baxmayaraq, çəşqinqılıq yaratmamışdır. Bu yeni proses, beləliklə, seçki prosesisinin səmərəliliyini təkmilləşdirməyə doğru bir addım olmuşdur.

2. Səslərin sayılması

Səsvermə məntəqələrinin eksəriyyətində səslərin sayılması prosedurlarına əməl olunmamışdır. Çox vaxt seçicilərin qeydiyyat siyahısındaki imzalar sayılmamış, əvəzində isə protokollarda bu rəqəmlər elə göstərilmişdir ki, onlar qutulardan çıxmış bülətənlərin sayı ilə düz gəlsin. Bəzi hallarda bülətənlər siyahılara imza atmış seçicilərin sayından çox olmuşdur. Müşahidə olunmuş sayma proseslərinin təxminən üçdə birində müşahidəçilər qutuların içində qalaq-qalaq bülətənlər olması haqqında məlumat vermişlər ki, bu da bülətənlərin dəstə ilə qutulara doldurulmasının açıq əlamətidir. Bir sıra səsvermə məntəqələrində 25 faiz iştirak səviyyəsinə çatdırılmaq üçün seçicilərin iştirak rəqəmləri də sünü şəkildə şiqirdilmişdir.¹⁹ Astarada seçicilərin 80% iştirakı barədə məlumat da son dərəcə şübhəlidir. Eyni ilə, Sumqayıtda (38 sayılı), Astarada (53 sayılı) və Şəmkirdə (99 sayılı) - bu seçki dairələrinin hamısında namizədlərin 80%-dən yuxarı səslə seçildiyi göstərilmişdir - nəticələr şübhə doğurur və inandırıcı görünmür. Əksər hallarda protokollar düzgün doldurulmamış, digər hallarda isə boş protokollara imza atılmış və möhür vurulmuşdur. Əksər səsvermə məntəqələrində məntəqə seçki komissiyası rəsmiləri Qanunda tələb olunduğu kimi protokolları göstərməmişlər.

Yenə də səs vermiş seçicilərin sayını şķiştirmək cəhdி ilə əlavə seçici siyahılarından düzgün istifadə olunmamışdır. Ən başlıcası isə hakimiyət orqanları əvvəlki seçkilərdə düzgün istifadə olunmamış həssas seçki materiallarının - səsvermə bülətənlərinin və protokolların mühafizəsini gücləndirməmişlər. Bu dəfə müşahidəçilər yenə də DSK-larda çoxsaylı boş protokol nüsxələrinin asanca əldə oluna bilməsi və səsvermə bülətənlərinin lazımı diqqət altında olmaması barədə məlumat vermişlər.

Səsvermə məntəqələrinin çoxunda səlahiyyətsiz işçilərin olmasına baxmayaraq, seçki prosesinə müdaxilə əhəmiyyətli dərəcədə az olmuş və seçicilər hədə-qorxu gəlinməsi azalmışdır. 5 noyabr seçkisi ilə müqayisədə yerli müşahidəçilər öz işlərini daha yaxşı və daha az maneələrlə qarşılaşaraq icra edə bilmişlər, baxmayaraq ki, bəzi hallarda onlar səslərin sayılması zamanı hədə-qorxuya məruz qalmışlar. Bəzi seçki rəsmiləri və yerli müşahidəçilər səsvermə məntəqələrindən çıxarılsa da, heç kəs həbs olunmamışdır. Bundan başqa, əvvəlki seçkilərlə müqayisədə komissiya üzvləri beynəlxalq müşahidəçilərlə daha çox əməkdaşlıq əzmində olmuşlar. 5 noyabr seçkisindən nəzərəçarpacaq dərəcədə fərqli olaraq müşahidəçilər 11 DSK-nin hamısında, o cümlədən kompüter otaqlarında və cədvəlləşmə aparılan digər yerlərdə tam müşahidə apara bilmışlər.

3. Nəticələrin cədvəlləşdirilməsi

¹⁹ 26 sayılı səsvermə məntəqəsində (Xətai 9) cəmi yarım saat ərzində seçicilərin iştirak sayı 287-dən 392-yə qalxmışdır. 4 sayılı səsvermə məntəqəsində (Berdə 56) 270 seçici saat 17:00-la 18:00 arasında səs vermişdir. Bu, əslində, qeyri-mümkündür. Məhz həmin səsvermə məntəqəsində istəkli namizədin lehine əvvəlcədən işarələnmiş qalaq-qalaq bülətənlər də müşahidə olunmuşdur. 24 sayılı seçki məntəqəsində (Şəmkir 99) müşahidəçilər 360 büləten sayımlar, halbuki protokolda 850 göstərilmişdir.

DSK-lardakı atmosfer əsəbi olmuş və əksərən DSK-lar tünlük olmuşdur. Əksər DSK-larda polis və səlahiyyətsiz işçilərin olması hədə-qorxu təsiri yaratmışdır. Bununla belə, 5 noyabr seçkilərindən fərqli olaraq əksər DSK-lar protokolları saxtalaşdırılmışlar, amma yenə də rəqəmləri tarazlaşdırmaq üçün xırda düzəlişlər etmişlər. Lakin 56 sayılı, 68 sayılı və 94 sayılı seçki dairələrində müşahidəçilər rəqəmlərin əhəmiyyətli dərəcədə manipulyasiyasını və məntəqə seçki komissiyası protokollarının dəyişdirilməsini qeydə almışlar.

MSK 5 noyabr seçkilərinin müfəssəl və cəmlənmiş nəticələrini açıqlamaqdan imtina etmiş, bununla da seçki prosesinin şəffaflığına və bu prosesə inama əlavə xələl getirmişdir. 7 yanvardakı təkrar seçkilərlə bağlı hakimiyyət orqanları və MSK ATƏT-i və Avropa Şurasını əmin etmişdilər ki, nəticələr bütün komissiya səviyyələrində dərhal nümayiş etdiriləcəkdir. Lakin bu, 11 seçki dairəsindən yalnız 4-də həyata keçirilmişdir.

Bu parlament seçkilərinin yekun nəticəsi Əlavə 5-dədir.

YIII. TÖVSIYƏLƏR

Nəzərdən keçirmək üçün aşağıdakı tövsiyələr təklif olunur. Bundan başqa, ATƏT/DTİHB-nin Seçki Qanunu haqqında rəylərinə (25 may və 22 avqust 2000-ci il) daxil edilmiş tövsiyələr də nəzərdən keçirilməlidir.²⁰

Ümumi

3.

1. İcra hakimiyyəti orqanlarını seçki administrasiyası orqanlarının işinə qeyri-qanuni müdaxilə etməkdən çəkindirmək üçün qəti tədbirlər görülməlidir. Bunun üçün məsuliyyət daşıyanlar Qanunun alılıyinə uyğun olaraq istintaqa cəlb olunmalı və müvafiq şəkildə cəzalanmalıdır.

2. Bütün maraqlı tərəflərə istənilən səsvermə məntəqəsindən tutmuş, bütün orta səviyyələrdən MSK səviyyəsinədək nəticələri yoxlamaq imkanı vermək məqsədi ilə bütün müvafiq təfsilatı ilə və bütün səviyyələrdə bütün seçkilərin nəticələri gecikdirilmədən açıqlanmalıdır.

3. Seçki qanunlarında hələ də qalmaqdə olan aşağıda təfərrüati ilə göstərilmiş zəif cəhətlər düzəldilməlidir və bütün növ seçkilər üçün Mərkəzi Seçki Komissiyası Haqqında Qanun da daxil olmaqla birləşdirilmiş seçki məcəlləsi yaradılmalıdır.

Qanunvericilik

4. Qanunvericiliyi təkmilləşdirmək üçün müxtəlif seçki qanunları və prosedurları vahid bir Seçki Məcəlləsində birləşdirilməlidir. Bu, seçkilərin hər növü üçün administrativ və texniki hazırlıqların eyni olmasını təmin etməlidir.

5. Bütün səviyyələrdə seçki rəsmiləri üçün səsvermə gündündən xeyli əvvəl standartlaşdırılmış təlim təşkil edilməli və həyata keçirilməlidir, burada səsvermə məntəqəsi səviyyəsində səslərin sayılması prosedurlarına xüsusi diqqət yetirilməlidir.

6. MSK namizədlərin müdafisi üçün toplanmış imza siyahılarının təsdiqinin ardıcıl və tam şəffaf tərzdə aparılmasını təmin etmək üçün müvafiq prosedurlar müəyyənləşdirməlidir.

²⁰ ATƏT/DTİHB-nin web səhifəsində tanış olmaq mümkündür
[<http://www.osce.org/odihr/election/azer00-1-review.htm>]

7. Cəzalar yol verilmiş qanun pozuntularına uyğun olmalıdır ki, insanların seçkilərdə namizəd olaraq iştirak etməsi kimi əsas hüquq nisbətən xırda texniki qüsurlara görə təhlükə altına düşməsin.

8. Vətəndaşların öz namizədliliklərini irəli sürmələri üçün prosedurlar qanunda aydın təsvir olunmalıdır. Dolaşılıq yaranmaması üçün hər partiyadan hər seçki dairəsi üzrə yalnız bir namizəd qeydə alınmalıdır. Müəyyən bir partiyani təmsil ediyini iddia edən namizədlərin aidiyiyatı olan partiyadan hüquqi təsdiqi olmalıdır.

Seçki administrasiyası

9. Seçki komissiyalarının hərəkətləri müəyyən vacib prinsiplərə əsaslanmalıdır. Bunlara bitərəflik, dövlət strukturlarından tam müstəqillik, şəffaflıq və cavabdehlik daxildir. Bu prinsiplər qanunda açıq-aydın şəkildə həkk olunmalıdır.

Şikayətlər və apelyasiyalar²¹

10. Bütün prosesi təkmilləşdirmək və bütün şikayət hallarının baxılmasının seçki qanunlarına tam uyğun aparılması və beynəlxalq standartlara cavab verməsini təmin etmək məqsədi ilə seçki ilə bağlı şikayət və apelyasiyaların MSK və hər bir məhkəmə səviyyəsində baxılması üçün prosedurlara təcili olaraq yenidən baxılmalıdır.

11. Seçkilərin yekun nəticələrinin MSK və Konstitusiya Məhkəməsi tərəfindən təsdiq olunması üçün müəyyənləşdirilmiş son müddətlərə yenidən baxılmalı və şikayət və apelyasiyaların baxılması üçün kifayət qədər vaxt verilməsini təmin etmək məqsədi ilə onlar tam uyğunlaşdırılmalıdır.

Seçici siyahıları

12. Seçicilərin qeydiyyatı ayrıca bir qanuna əsaslanmalıdır. Bütün seçicilər seçkidən əvvəl qeydiyyata götürülməli və seçici siyahıları üçün məlumatlar bir nəfərin bir neçə dəfə siyahıya düşməsini aşkarla çıxara bilən daimi və mərkəzləşdirilmiş vətəndaş qeydiyyatından götürülməlidir. Qanun əlavə seçici siyahılarından istifadə olunması baxımından aydın deyil və əlavə müddəalar tələb edir.

Seçki kampaniyası

13. Seçki kampaniyasının ədalətli aparılması ilə bağlı qanun müddəələri gücləndirilməlidir. Partiyaların və namizədlərin onlara qarşı edilmiş haqsızlığı gecikdirilmədən qanunla həll edə bilmək hüququ olmalıdır. Dövlət strukturlarının siyasi partiyalarдан daha çox ayrılması tələb olunur ki, seçkide rəqabət aparanlar vəzifə başında olan icra hakimiyəti orqanları və digər dövlət orqanları tərəfindən diskriminasiyaya məruz qalmaların.

KİV

14. Dövlət KİV-inin ictimai yayım xidmətinə çevrilmesi məqsədi ilə islahat aparmaq üçün addımlar atılmalıdır. Seçki kampaniyası dövründə bütün partiyalar xəbərlər və siyasi müzakirə programlarında bitərəf və tarazlaşdırılmış qaydada işıqlandırılmalıdır.

Yerli müşahidə

²¹ Həmçinin bax: ATƏT/DTİHB «Seçki ilə bağlı mübahisələrin həll olunması üçün ümumi qaydalar»

15. Yerli qeyri-hökumət təşkilatlarından olan seçki müşahidəçilərinə xarici yardımılara qoyulmuş qadağa aradan qaldırılmalıdır.

Səsvermə və səslərin sayılması prosedurları

16. Səsvermənin bütövlüyü və gizliliyi əhəmiyyətli dərəcədə təkmilləşdirilməlidir, xüsusilə də elektron səsvermə ilə bağlı. Şəffaf səsvermə qutularından istifadə olunmalıdır. Hər bir işarələnmiş bülleten qutuya salınmamışdan əvvəl zərfin içərisinə qoyulmalıdır.

17. Hərbçi heyətin qeydiyyatı və səs verməsinin şəffaflığını gücləndirmək üçün müddəalar tətbiq olunmalıdır.

18. Seçki materiallarının mühafizə formaları və onlarla rəftar olunması əhəmiyyətli dərəcədə təkmilləşdirilməlidir, xüsusilə də bülletenlər və seçkilərin nəticə protokolları. Məntəqə seçki komissiyaları protokolları həmişə seçki məntəqələrində doldurmalıdır. Protokol forması müxtəlif rəngli kopiya kağızlarından ibarət «protokollar kitabı» şəklində yenidən tərtib olunmalıdır. Hər bir protokolun vahid bir seriya nömrəsi olmalıdır. Məntəqə seçki komissiyaları və DSK-lar yalnız bir «protokollar kitabı» almalıdır. Qanunda tələb olunmalıdır ki, məntəqə seçki komissiyaları materialı birbaşa «iclasda» olmalı olan DSK-ya gətirsinlər. Yalnız seriya nömrəsi düzgün olan protokollar DSK və MSK tərəfindən qəbul edilməlidir; digərləri isə etibarsız sayılmalıdır. Məntəqə seçki komissiyasının nəticələri bu məlumat kompüterə daxil edilməmişdən əvvəl bütün DSK üzvlərinə ucadan oxunmalıdır. Səsvermə materialı, bülletenlər (istifadə olunmuş və olunmamış) və seçici siyahılarının düzgünlüyü DSK-lar tərəfindən şikayətlərə bağlı qərar çıxarılarkən diqqətlə yoxlanılmalıdır. Bu zaman DSK-lar məntəqə seçki komissiyasının tam tərkibinin iştirakı ilə özləri də tam tərkibdə olmalıdır.

Dövlət informasiya sistemi

19. Səsvermədə iştirak edən seçicilərin sayı haqqında səhv məlumatları daxil etməklə kompüterləşdirilmiş informasiya sistemindən düzgün istifadə olunmadığına baxmayaraq, belə bir sistem, əger düzgün istifadə olunarsa, prosesin şəffaflığını artırı bilər. Ona görə də bütün DSK üzvlərinin bu sistemdə olan məlumatların hamısını, o cümlədən, məntəqə seçki komissiyası nəticələrinin və məntəqələr üzrə seçki gününün müxtəlif vaxtlarında daxil olmuş məlumatlar əsasında səsvermədə iştirak etmiş seçicilərin sayı haqqında məlumatı sərbəst əldə etmək imkanı olmalıdır.

ƏLAVƏ 1 NAMİZƏDLƏRİN QEYDƏ ALINMASI

Siyasi partiyalar	Qeydə alınmış namizəd-lərin sayı	Qeydiyyatı rədd olunmuş namizədlərin sayı *	Siyasi partiyalar	Qeydə alınmış namizəd-lərin sayı	Qeydiyyatı rədd olunmuş namizədlərin sayı *
Müstəqil	147	316	Demokratik Azərbaycan	2	0
YAP	140	87	Milli Konqres	2	3
Xalq Cəbhəsi	39	40	Vətəndaş Həmrəyliyi	1	14
AMIŞ	28	22	Birləşmiş Kommunist Partiyası	1	0
Müsavat	22	63	Yurddas	1	0
Sosial Rifah	4	6	Müstəqil Azərbaycan	1	2
Ana Vətən	4	7	Azərbaycan Naminə Alyans	1	0
Demokrat Partiyası	4	30	Milli Dövlətçilik	1	0
Vəhdət	3	5	Kommunist Partiyası	1	7
Demokratik Sahibkarlar	3	1	Digər partiyalar ²²	0	19
Liberal Partiyası	3	5	Ədliyyə Nazirliyində qeydiyyatdan keçməmiş partiyalardan olan digərləri ²³	0	8

- * SMM MSK-dan qeydiyyatı rədd olunmuş namizədlərin partiyalara görə sayı haqqında məlumat təqdim etməyi xahiş etmişdir. Lakin MSK bu cür məlumat təqdim edə bilməyəcəyini bildirmişdir. Bunun əvəzində, MSK imza vərəqələrini perspektiv namizədlərlə qeydiyyatı rədd olunmuş namizədləri birləşdirən ümumi bir məlumat təqdim etmişdir. Müsavat məlumat vermişdir ki, yuxarıda göstərilmiş 63 nəfərdən 57-nin qeydə alınmasından imtina olunmuşdur.

²² Həmin partiyalar bunlardır:
Xalq Partiyası (4); Liberal Demokrat Partiyası (4); Respublikaçılar Partiyası (3); Dirçəliş və Tərəqqi Partiyası (2); Sosial Ədalət Partiyası (2); Milli Hərəkat Partiyası (2); Milli Birlik Partiyası (1); Milli Demokratik Ziyalılar Partiyası (1).

²³ Demokratik Yol Partiyası (5); İslam Partiyası (1); Namus Partiyası (1); İqtisadi Quruculuq Partiyası (1).

ƏLAVƏ 2

SEÇİCİLƏRİN İŞTİRAKİ

Aşağıdakı cədvəl saat 11:00-la 13:00 arasında məlumat verilmiş seçici iştirakındakı nəzərə çarpan artımlardan bəzilərini eks etdirir.

Seçki dairəsi	Seçici-lər	Seçicilərin saatlar üzrə səsvermədə iştirak faizi			
		11:00	13:00	17:00	19:00
Şərur – Sədərək (1)	41,599	13.0%	71.2%	75.3%	91.3%
Yasamal (7)	39,302	7.9%	48.6%	59.5%	64.4%
Sabunçu (15)	41,269	2.8%	58.5%	63.6%	69.1%
Sabunçu-Suraxanı(16)	42,965	9.2%	48.1%	60.0%	68.8%
Əzizbəyov (18)	45,177	2.6%	40.1%	64.2%	72.2%
Suraxanı – birinci (19)	39,511	3.6%	41.8%	67.9%	83.3%
Əli Bayramlı (29)	39,996	5.7%	48.0%	53.6%	60.8%
Yevlax şəhər (30)	45,710	7.0%	53.0%	79.3%	80.9%
Kəpəz (31)	47,652	11.5%	52.4%	74.7%	81.3%
Nizami (32)	41,124	6.2%	44.9%	66.0%	69.3%
Kəpəz – Nizami (33)	41,107	6.2%	42.7%	65.8%	75.2%
Tərtər – Yevlax (34)	44,883	6.4%	57.0%	75.5%	79.0%
Sumqayıt – ikinci (39)	44,636	5.7%	39.3%	54.9%	58.5%
Ağdaş (49)	40,664	6.3%	50.2%	64.0%	68.0%
Ağsu – Kürdəmir (51)	40,390	8.2%	53.9%	62.8%	67.1%
Quba – Dəvəçi (64)	42,566	9.3%	40.1%	45.7%	56.9%
Goranboy-Naftalan(74)	51,761	8.9%	54.5%	75.5%	82.6%
Sabirabad – Saatlı (83)	41,141	7.3%	45.9%	69.0%	79.8%
Xaçmaz – Dəvəçi (93)	42,946	4.4%	40.2%	57.7%	69.8%

Mənbə: BMT-nin İnkişaf Programı tərəfindən maliyyələşdirilmiş Dövlət Avtomatlaşdırılmış İformasiya Sistemi

ƏLAVƏ 3

ƏLAVƏ SEÇİCİ SİYAHILARI

Seçicilərin sayı yüksək olan səsvermə məntəqələrində «Əlavə siyahilar» üzrə aparılan qeydiyyat. Məlumat səslərin sayılması üzrə müşahidəçilərin hesabatlarından götürülmüşdür.

Qatlanmamış bülleten qalaqları olması xəbər verilən seçki məntəqələri kursivlə göstərilmişdir.

Seçki dairəsi və seçki məntəqəsi No	İllkin seçici siyahılara görə qeydiyyatdan keçmiş seçicilər	Səs vermiş seçicilərin sayı	Seçkidə iştirak	Əlavə siyahida qeydiyyatdan keçmiş seçicilərin sayı	Əlavə seçici siyahısı üzrə qeydiyyatı aparılan seçicilərin faizi
7/19	709	217	31%	46	21%
8/27	1277	522	41%	44	8%
9/1	1122	245	22%	34	14%
11/11	1378	300	22%	68	23%
11/18	764	120	16%	21	18%
11/6	909	236	26%	67	28%
12/1	1095	210	19%	29	14%
17/21	1498	919	61%	97	11%
22/1 ²⁴	1204	288	24%	33	11%
25/11	1188	524	44%	61	12%
35/2	1442	271	19%	47	17%
37/20	1045	333	32%	45	14%
39/2	1117	286	26%	65	23%
46/8	1085	239	22%	56	23%
58/6	505	313	62%	68	22%
59/8	1112	330	30%	82	25%
60/4	1327	572	43%	45	8%
62/16	1349	864	64%	58	7%
66/8	1035	268	26%	49	18%
68/9	904	376	42%	26	7%
68/14	1357	623	46%	47	8%
75/2	928	595	64%	51	9%
93/28	662	459	69%	91	20%
93/33	757	501	66%	93	19%
96/5	1307	151	12%	39	26%
98/9	1410	532	38%	193	36%

²⁴

Bu məntəqə seçki dairesində müşahidəçilər məlumat vermişlər ki, səslərin sayılmasına görə, Müsavat 73 səs toplamışdır, lakin protokolda göstərildiyinə görə, bu partiya 57 səs toplamışdır.

ƏLAVƏ 4

5 NOYABR SƏSVERMƏSİNİN NƏTİCƏLƏRİ

Siyasi partiya	Faiz Proporsional qaydada səsvermə	Proporsional seçki	Birmandaklı seçki dairələri	Cəmi yerlər
	62.31%	16 yer	56 yer	72
Azərbaycan Xalq Cəbhəsi Partiyası	10.95%	4 yer	1 yer	5
Vətəndaş Həmrəyliyi Partiyası	6.43%	3 yer	-	3
Azərbaycan Kommunist Partiyası	6.33%	2 yer	-	2
Müsavat Partiyası	4.85%	-	2 yer	2
Azərbaycan Milli İstiqlal Partiyası	3.89%	-	1 yer	1
Azərbaycan Liberal Partiyası	1.29%	-	-	-
Azərbaycan Demokrat Partiyası	1.06%	-	-	-
Azərbaycan Namine Alyans	0.95%	-	-	-
Milli Konqres Partiyası	0.51%	-	-	-
Demokratik Azərbaycan Bloku	0.40%	-	-	-
Azərbaycan Xalq Demokratik Partiyası	0.28%	-	-	-
Azərbaycanın Demokratik Dünyası	0.26%	-	-	-
Sosial Rifah Partiyası	-	-	1 yer	1
Ana Vətən Partiyası	-	-	1 yer	1
Müstəqil namizədlər	-	-	26 yer	26
Həminin əleyhinə	0.49%	-	-	-
Cəmi	100%	25 yer	88 yer	113

Proporsional qaydada səsvermə üzrə MSK-nin elan etdiyi nəticələr Konstitusiya Məhkəməsinin elan etdiyindən fərqlənmişdir. MSK dörd, Konstitusiya Məhkəməsi isə yeddi seçki dairəsində nəticələri ləğv etmişdir. Beləliklə, yerlər yalnız 88 seçki dairəsi üzrə nəticələrə müvafiq bölünmüştür.

ƏLAVƏ 5

YENİ PARLAMENTİN TƏRKİBİ

Partiyanın adı	Parlament-də yerlərin sayı Proportional	BSD-də yerlərin sayı ²⁵ Birinci Seçki	BSD-də yerlərin sayı İkinci Seçki	BSD üzrə cəmi	Cəmi
YAP	16	56	3	59	75
Vətəndaş Həmrəyliyi	3				3
AMİP ²⁶		1	1	2	2
Xalq Cəbhəsi	4	1	1	2	6
Yurdaş Partiyası			1	1	1
Kommunist Partiyası	2				2
Ana Vətən			1	1	1
Azərbaycan Naminə Alyans			1	1	1
Müsavat ²⁷		2		2	2
Sosial Rifah		1		1	1
Ana Vətən		1		1	1
Müstəqil		26	3	29	29
Cəmi	25	88	11	99	124

²⁵ BSD – Birmandatlı Seçki Dairəsi deməkdir.

²⁶ AMİP-dən olan iki namizəd həmin partiya tərəfindən tanınmır, onların hər ikisi bu yaxılarda partiyadan çıxarılmışdır.

²⁷ Bu partiya parlamentin işini boykot etmək qərarını versə də, onun bir üzvü, Vaqif Səmədoğlu bu qərara riayət etməkdən imtina etmişdir.